

Бібліотечна серія

Ю. Я. ЄЛІН

*Рослини
наших
лісів*

Київ «Радянська школа» 1979

В книзі розповідається про ролі ліса в житті людини, про лісові рослини нашої республіки, їх народногосподарське значення.

Учащимся середньої школи, юним натуралістам, любителям природи цікаво буде познайомитися з основними рослинами хвойних, листяних, змішаних лісів і лісових боліт України. В книзі дані характерні ботаничні, біологічні та господарські особливості понад 100 видів трав'янистих і дерев'янистих лісових рослин, звертається увага на їх охорону.

Рукопис рецензували: доцент УСГА І. М. Григора, методист ЦСЮН МО УРСР А. А. Піонтовський.

© Видавництво «Радянська школа», 1979

70803—279
326—78 4802000000
М210(04)—79

Ліс — неоціненний дар природи, наш «зелений друг». Він помічник людини в боротьбі за врожай, бо пом'якшує клімат, поліпшує водний режим ґрунтів, захищає їх від суходолів і пилових бур. Річки та інші водойми захищає від замулювання і пересихання.

Ліс вабить до себе красою, тишею, спокоєм. Лісове повітря, напоєне ароматом рослин, містить фітонциди — корисні для людини речовини. Ліс, особливо сосновий та дубовий — гігантська фабрика цілющого повітря. Саме тому багато санаторіїв, будинків відпочинку, піонерських таборів розташовано в лісах або біля них.

Ліс відіграє велику роль у народному господарстві — дає матеріали для будівництва, деревообробної, меблевої, сірникової промисловості, сировину для паперової, целюлозної й хімічної промисловості. З деревини хімічною переробкою добувають спирт, глюкозу, оцтову кислоту, штучний шовк, каучук, а з відходів — патоку, дьгот, вугілля тощо. Цікаво, наприклад, що лише з одного кубічного метра деревини

одержують 200 кілограмів паперу, або 290 кілограмів картону, або 1500 метрів віскозної тканини, що достатньо для виготовлення 600 трикотажних костюмів.

Деревина має універсальне значення в усіх галузях народного господарства. З неї виготовляють найрізноманітніші вироби. Однак деревина хоч і важливий, проте не єдиний продукт, що його дарує людям ліс. У лісах багато рослин, плоди яких містять вітаміни, цукор, олію, кислоти, мають високі смакові якості (суниця, чорниця, брусниця, журавлина, малина, буяхи, ожина, горобина, черемха, ліщина та ін.).

Лісові ягоди, горіхи, гриби — важливі продукти харчування людини. Вони є кормом і для лісових звірів та птахів. Велика роль лісових рослин у бджільництві. Мед, зібраний з лісових квітів, має високі цілющі властивості та смакові якості.

Ліс — це й природна аптека, що здавна постачає людям ліки. У наших лісах багато технічних рослин — цінної сировини для олійної, ефірної, дубильної, фарбувальної та інших галузей промисловості. Лісові сіножаті та пасовища дають багато поживних кормів тваринництву. Отже, значення лісу в житті людини важко переоцінити.

Радянський Союз — найбільша в світі «лісова» держава. На його просторах — третина всіх лісів земної кулі. Близько 10 млн. гектарів займають ліси на території нашої республіки. Як відомо, за ха-

рактером рослинності, ґрунтів та клімату територія України поділяється на окремі ботаніко-географічні зони — Полісся (лісова зона), Лісостеп, Степ, Українські Карпати та Кримські гори. Кожна з цих зон істотно відрізняється характером рослинного покриву й величиною лісових площ. Так, найбільшу площу займають ліси Полісся й Карпат, значно менше їх у Лісостепу й ще менше — у степовій зоні та Криму. Різноманітний склад деревних і трав'янистих рослин наших лісів. У лісах росте понад 200 видів різних дерев та кущів.

Сосна, дуб, граб, береза — основні лісоутворюючі породи рівнинних лісів республіки. Вони ростуть у хвойних, листяних і мішаних лісах. Найбільші площі займають соснові й дубові ліси. Значно менше лісів, в яких переважають береза, граб і вільха. В гірських лісах Карпат основними лісоутворюючими породами є бук, ялина, ялиця, в Криму — бук, граб, сосна кримська. Лісова флора багата на трав'янисті рослини. Поряд з лишайниками, мохами, папоротями, хвощами, плаунами в лісах росте велика кількість квіткових рослин з різних родин та родів. Немало цікавого можна дізнатись про ліс, його рослинний світ під час екскурсій, походів та мандрівок. Доцільно зібрати гербарій, вивчити видовий склад деревних і трав'янистих рослин хвойних, листяних, мішаних лісів. Слід ознайомитися з рослинами

Дерева і кущі

тіньовитривалими та світлолюбними, паразитними та сапрофітними.

Вивчивши лісові рослини, що мають господарське значення (харчові, лікарські, медоносні, технічні), ви зможете взяти участь у заготівлі рослинної сировини для різних галузей народного господарства. Вивчення лісових рослин вашої місцевості — цікава робота для гуртка юннатів та й для всіх учнів.

Поповнюючи колекції біологічного кабінету, рослин шкільної ділянки, кутка живої природи лісовими рослинами, ви дізнаєтесь про їхню будову, умови, в яких вони ростуть, про спосіб життя та практичне значення.

Ця книжка допоможе вам розпізнати лісові рослини, визначити їх назви, біологічні та господарські особливості. Хочемо звернути вашу увагу на дбайливе ставлення до рослин, зокрема до лісових, та на охорону їх. Перебуваючи в лісі, не зривайте даремно рослин, не приносьте додому об'ємків квітів. Пам'ятайте, що в приміських лісах, де буває багато людей, усе меншає запашної черемхи, голубих пролісок, сону, дзвоників, конвалій та інших, привабливих на вигляд чи запах рослин. Друзі, бережіть і шануйте рідну природу, що буде надійною запорукою охорони рослинного світу. Це обов'язок кожного юнната, кожного учня. Громадяни СРСР зобов'язані берегти природу, охороняти її багатства, — записано в Конституції СРСР — Основному Законі нашого суспільства.

МОДРИНА ЄВРОПЕЙСЬКА.
ЛИСТВЕННИЦА ЄВРОПЕЙСКАЯ.
LARIX DECIDUA MILL.

Родина соснові

Серед лісоутворюючих порід у хвойних та мішаних лісах Закарпаття й Карпат це високе струнке швидкоросле дерево (20—40 м заввишки) з пучками яскраво-зелених, м'якеньких хвоїнок займає особливе місце: на відміну від інших його хвоя на зиму опадає, що значно зменшує випаровування вологи рослиною.

Модрина має добре розвинену крону і товстий стовбур, вкритий глибокоборозенчастою корицево-бурою корою. Округлі жовті чоловічі шишечки розміщені по всій кроні. З жіночих — червонуватих або білуватих — після запилення утворюються шишки з насінням. Стиглі шишки модрини коричневі, яйцевидні, на їхніх лусках — крилате насіння. Запилюється модрина вітром. Модрина — одна з найцінніших деревних порід. Її міцна й тверда деревина, що добре зберігається навіть у воді, широко використовується у будівництві. Кора модрини є важливою сировиною для виготовлення дубильних речовин. З модрини підсочуванням добувають живицю, яку застосовують у медицині та для виробництва лаків і фарб.

СОСНА ЗВИЧАЙНА.
СОСНА ОБЫКНОВЕННАЯ.
PINUS SYLVESTRIS L.

Родина соснови

Золотогора струнка вічнозелена красуня — сосна — основна лісоутворююча порода на території Полісся та півночі Лісостепу. Вона надає неповторної краси хвойним та мішаним лісам, завдяки їй повітря в них цілюще, духмяне.

Сосна звичайна досягає 25—50 м заввишки, має пірамідальну крону з кільчасто розміщеними гілками. Темно-зелені колочі хвоїнки ростуть по дві на вкорочених пагонах. Чоловічі шишечки жовті, яйцевидні, зібрані у вигляді колоса при основі молодих пагонів, жіночі — червонуваті, розташовані поодинці або по дві-три у верхній частині молодих пагонів.

Цвіте у травні, запилюється вітром. Стиглі шишки яйцевидні, сірувато-бурі, на зігнутих ніжках. На лусках містяться насінини з півчастими крильцями, які відіграють роль парашутиків. Сосна — світлолюбна рослина, з добре розвиненою кореневою системою.

Дерева сосни дуже ціняться як будівельний матеріал. Підсочуванням стовбурів дістають живицю, з якої добувають скипидар і каніфоль для виробництва лаків, фарб, духів, пластмас тощо. Бруньки, живицю, смолу і дьоготь сосни використовують для лікування різних хвороб.

ЯЛИНА ЄВРОПЕЙСЬКА. СМЕРЕКА.
ЕЛЬ ОБЫКНОВЕННАЯ, ИЛИ ЄВРОПЕЙСКАЯ.
PICEA ABIES KARSTEN.

Родина ялинові

У гірських лісах Карпат та Прикарпаття ялина європейська є однією з найважливіших лісоутворюючих порід. Як декоративну породу, ялину вирощують майже по всій Україні. В окремих місцях Полісся та Західного Лісостепу вона росте невеликими ділянками в хвойних лісах.

Ялина виростає до 25—40 м заввишки, має пірамідальну густу крону, товстий стовбур, вкритий сірою або червонувато-бурою тріщинуватою корою. Хвоя у неї коротка, шорстка, колюча, чотиригранна, блискуча, росте на гілках поодинокі. Чоловічі шишечки червонуваті, видовженоциліндричні, розміщені на кінцях торішніх пагонів, жіночі — зеленуваті або малинові — на кінцях молодих однорічних гілочок. Достиглі шишки ялини видовжені, циліндричні, повислі. Насіння бурувате, з світло-коричневими крильцями, добре розноситься вітром. Тіньовитривала, вологолюбна рослина. Ялина — важлива сировина для одержання дубильних речовин. Деревина її використовується в будівництві. Ялина — лікарська і медоносна рослина.

ЯЛИЦЯ БІЛА.
ПИХТА БЕЛАЯ.
ABIES ALBA MILL.

Родина соснові

Поряд з ялиною у хвойних та мішаних лісах Закарпаття, Карпат і Прикарпаття росте ялиця біла. Це струнке дерево (25-40 м заввишки), з вузькоконічною кроною, що низько спускається до землі. Стовбур укритий гладенькою біло-сірою корою. Хвоїнки поодинокі, плоскі, з двома світлими смужками на нижньому боці, з виїмкою на кінці. Чоловічі шишечки овальні, розміщені на верхівках торішніх пагонів, жіночі (зеленуваті) — на їхній нижній частині. У сосни, ялини стиглі шишки звисають, а в ялиці — ростуть на гілках вгору. Вони циліндричні, бурі і, що цікаво, після досягання розсіпаються, на гілках залишаються лише їхні стрижні. Насінина — з довгим крильцем. Ялиця біла має цінну деревину, білу, блискучу, легку і м'яку. З неї виготовляють столярні вироби, музичні інструменти тощо. Підсочкою з ялиці добувають живицю для виготовлення бальзаму, який застосовують в оптичній техніці, парфюмерній та харчовій промисловості. Як і живиця, виссо ціниться в медицині ефірна олія, яку добувають з хвої, гілок і шишок. Молоді хвоїнки і бруньки мають лікувальне значення.

ЯЛОВЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ.
МОЖЖЕВЕЛЬНИК ОБЫКНОВЕННЫЙ.
JUNIPERUS COMMUNIS L.

Родина кипарисові

У підліску хвойних, рідше листяних лісів Полісся та Карпат росте яловець звичайний. Він досягає 4—5 м заввишки, має вигляд куща або деревця з прямим стовбуром, з сірувато-бурою корою. Хвоїнки колючі; зверху з восковим нальотом, з нижнього боку — зелені, блискучі. Вони розміщені на пагонах кільчасто, по три. Чоловічі колоски яскраво-жовті, їхні щитковидні луски містять по три-сім пиляків. Жіночі шишечки нагадують зелену бруньку. Після запліднення з неї утворюється соковита шишка, схожа на ягоду — шишкоягода, в якій розвивається насіння. Яловець звичайний — відома лікарська рослина. З лікувальною метою використовують його шишкоягоди та коріння. З шишкоягід та хвої дістають ароматну ефірну олію для харчової промисловості. У ялівця гарна щільна деревина з характерним приємним запахом; вона використовується для виготовлення дрібних токарних і столярних виробів. Яловець ціниться як декоративна хвойна кущова порода.

БАРБАРИС ЗВИЧАЙНИЙ.
БАРБАРИС ОБЫКНОВЕННЫЙ.
BERBERIS VULGARIS L.

Родина барбарисові

У підліску хвойних та мішаних лісів майже по всій території України нерідко можна зустріти цей колючий кущ, укритий навесні повислими китицями жовтих квіток, а восени — червоними ягодами. Барбарис — досить розлогий, гіллястий кущ (1,2—2,5 м заввишки) з дрібними цілісними, овальними, зубчастопилчастими листками (кислими на смак). Цвіте у травні — червні, запилюється комахами. Достигаючи у вересні плоди охоче поїдають птахи, які й поширюють насіння. Барбарис має трироздільні гострі колючки — видозмінені листки, які добре захищають його від травоядних тварин. Соковиті ягоди барбарису їдять свіжими або готують з них варення, желе, соки, сиропи тощо. З лікувальною метою використовують висушені листки, кору й корені, що їх збирають навесні. Барбарис нерідко культивують у парках, лісопарках, садах. Проте слід пам'ятати, що він є проміжним хазяїном для збудників деяких грибних захворювань польових культур. Тому його не вирощують поблизу полів зернових культур.

БЕРЕЗА БОРОДАВЧАСТА.
БЕРЕЗА БОРОДАВЧАТАЯ.
BETULA PENDULA ROTH.

Родина березові

У багатьох піснях, легендах, віршах оспівана ця білокора красуня. Вона часто зустрічається в соснових, мішаних і листяних лісах, подекуди (особливо на вирубках) утворює чисті насадження.

Береза бородавчата досягає 10—20 м заввишки, має добре розвинену ажурну крону з пониклими гілками. Молоді пагони бурі, зі смолистими бородавками. Листки у неї чергові, трикутно-ромбічні, з гострозубчастим краєм.

Квітки одностатеві, зібрані в сережки. Тичинкові сережки довгі, пониклі, жовті, розташовані по дві-три на кінцях гілок. Маточкові — маленькі, зелені, з трьома квітками. Береза — однодомна рослина, цвіте в квітні-травні, запилюється вітром. Плід — довгастий горішок з двома пертинчастими крильцями, завдяки яким плоди розносяться вітром.

Береза дає міцну деревину, що є добрим будівельним матеріалом. З неї виготовляють меблі, фанеру, токарні й столярні вироби, добувають березовий сік. Береза здавна відома як лікарська рослина; для лікування використовують її бруньки та листки.

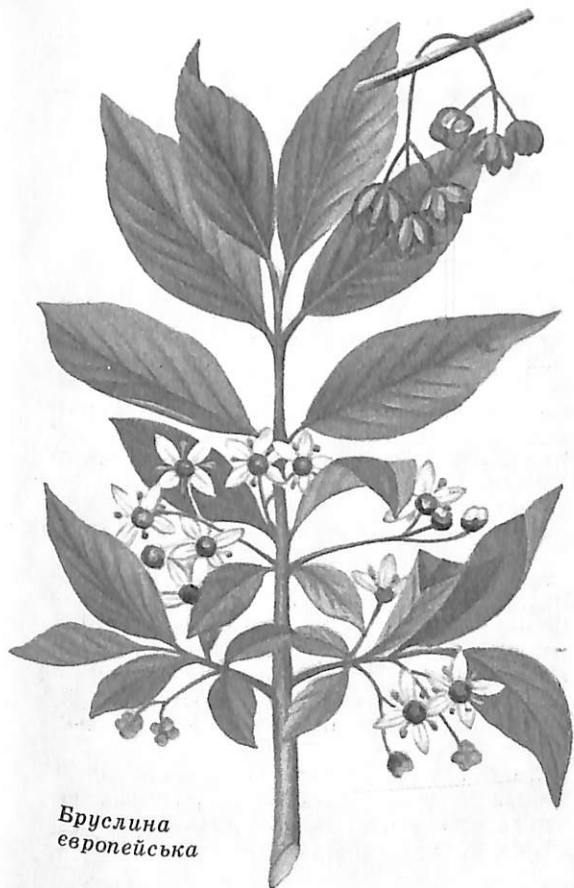
БРУСЛИНА БОРОДАВЧАСТА.
ВЕРЕСКЛЕТ БОРОДАВЧАТЫЙ.
EUONYMUS VERRUCOSA SCOP.

Родина бруслинові

У підліску листяних і мішаних лісів часто зустрічаються кущі бруслини бородавчатої, які легко визначити за чорно-бурими бородавками на зеленій корі. Тіньовитривала рослина, 1—2 м заввишки, з розлогими гілками.

Листки в неї чергові, довгасто-ланцетні або овальні з дрібно-пилчастим краєм. Квітки зеленувато-буруваті з чотирилистою оцвіткою, розташовані по три у пазухах листків. Цвіте в травні—липні, запилюється комахами. Плід — куляста рожево-червона коробочка з чотирма—шістьма насінними, круглими, чорними, блискучими, оточеними оранжево-червоним соковитим принасінником. Яскраве забарвлення плодів та принасінників приваблює птахів, які їх охоче поїдають і далеко розносять. Бруслина має тверду, легку деревину, її використовують у столярній та токарній справах. Кора бруслини містить гутаперчу, яка ціниться як ізоляційний матеріал та сировина для виготовлення клею.

У мішаних та листяних лісах росте також бруслина європейська (*Euonymus europaeus* L.).

*Бруслина
європейська*

БУЗИНА ЧОРНА.
БУЗИНА ЧЕРНАЯ.
SAMBUCUS NIGRA L.

Родина жимолостеві

Бузина чорна часто зустрічається в підліску листяних і мішаних лісів, по чагарниках та узліссях майже по всій території УРСР. Це гіллястий кущ 5—5,5 м заввишки з великими супротивними, непарноперистими, гостропильчастими листками, які при розтиранні мають неприємний запах. Квітки бузини п'ятичленні, зібрані в багатоквіткові щитковидні волоті. Цвіте рослина в травні — червні, запилюється комахами. Плоди — кулясті кістянки, соковиті, яскраво забарвлені. Їх охоче поїдають птахи, які й поширюють насіння. Плоди бузини мають характерний солодко-кислий смак і своєрідний аромат. Свіжими їх не споживають, а готують з них варення, киселі тощо. Квітки та листки бузини використовують для лікування різних хвороб.

У листяних та мішаних лісах росте також бузина червона (*S. racemosa* L.), а на забур'янистих місцях та по узбіччях доріг — трав'яниста (*S. ebulus* L.).

БУК ЛІСОВИЙ.
БУК ОБЫКНОВЕННЫЙ.
FAGUS SYLVATICA L.

Родина букові

Серед лісоутворюючих порід гірських лісів Карпат та Прикарпаття бук лісовий займає почесне місце. У цьому чарівному гірському краї він утворює прохолодні темні ліси — бучини або домішується до інших деревних порід листяних лісів. Високе тійовитривале дерево (20—40 м заввишки) з гладенькою сріблясто-сірою корою та добре розвинутою кронаю, з яйцевидними, цілокраїми, зверху блискучими листками. Квітки одностатеві, тичинкові, зібрані в головчасті суцвіття, маточкові — розташовані по дві—чотири. Цвіте бук у квітні — травні, запилюється вітром. Плоди — блискучі тригранні горішки, оточені бочкоподібною мисочкою. Під час дозрівання горішка у вересні — жовтні вона розтріскується на чотири лопаті. Горіхи споживають підсмаженими. З них добувають харчову та технічну олію, макуху використовують як сурогат кофе та корм для худоби. Деревина бука тверда, добре полірується, тому широко застосовується у виробництві меблів, фанери, паркету. З деревини добувають буковий дьоготь, що використовується в медицині.

БУЯХИ, ЛОХИНА.
ГОЛУБИКА.
VACCINIUM ULIGINOSUM L.

Родина брусничні

По сирих і заболочених хвойних лісах, по краях лісових боліт Полісся та Карпат часто зустрічається ягідний кущ з голубувато-зеленими листками та сизувато-чорними, досить великими плодами.

Буяхи — гілляста кущова рослина (30—120 см заввишки) зі стеблом, рясно вкритим щільними, опадаючими на зиму листками. З нижнього боку листки мають добре помітні жилки. Квітки у буяхів дрібні, по три на верхівках пагонів. Плоди — овальні або кулясті ягоди, схожі на плоди чорниць, проте вони більші за розміром і вкриті сизою поволокою. Цвіте в травні, плоди досягають у липні.

Ягоди буяхів їдять свіжими або готують з них компоти, джеми, варення. Вони ціняться за значний вміст вітамінів і тривале зберігання у свіжому стані. Ягоди та листки цієї рослини мають також лікувальні властивості. Буяхи — медоносна й декоративна рослина, яка потребує бережливого використання та охорони, особливо там, де осушують лісові болота.

ВЕРБА.
ИВА.
SALIX L.

Родина вербові

Серед деревних порід мішаних та листяних лісів республіки часто у підліску або в другому ярусі зустрічаємо різні види верби. Вони мають вигляд дерев або кущів. З деревних видів найбільш поширені верба біла (*S. alba L.*), козяча (*S. caprea L.*) та ламка (*S. fragilis L.*), з кущових — верба попеляста (*S. cinerea L.*) та прутівидна (*S. viminalis L.*).

Усі види верб мають черешкові чергові листки з цілісною пластинкою. Вони цілокраї або пилчасті, від лійчастих до майже округлих. Квітки одностатеві, зібрані в сережки; вони зацвітають або до розпускання листків, або одночасно з ними. Цвітуть у квітні — травні, заплілюються комахами. Плід — коробочка з багатьма волосистими насінинами.

У корі всіх видів верб чимало дубильних речовин, які є джерелом для одержання найкращого екстракту для дублення шкір. До того ж кора має лікувальне значення. Пагони деяких видів верби використовуються для плетіння кошків, виготовлення меблів тощо. Вери ціняться як медоносні рослини.

Верба козяча

ВІЛЬХА КЛЕЙКА, В. ЧОРНА.
ОЛЬХА КЛЕЙКАЯ, О. ЧЕРНАЯ.
ALNUS GLUTINOSA GAERTN.

Родина березові

Це струнке дерево з темно-сірою тріщинуватою корою та яйцевидною кроною росте по всій УРСР на лісових болотах, берегах та долинах річок, знижених місцях з проточною водою, де утворює мішані або чисті насадження — вільшняки.

Вільха — високе дерево (10—30 м заввишки) з темно-зеленими, блискучими обернено-яйцевидними або округлими, черговими, по краю зубчастими листками. Цвіте рано навесні, ще до появи листків. Квітки — дрібні, одностатеві, зібрані у тичинкові та маточкові сережки на одному дереві. Цвіте вільха у квітні — травні. Плоди — чорно-бурі горішки, що знаходяться в «шишечках», які утворюються після запилення з маточкових сережок.

Вільха має деревину, що добре обробляється. Кора вільхи містить багато фарбувальних і дубильних речовин; з неї виготовляють також лікувальні препарати. «Шишечки» вільхи широко застосовують у медицині. Вільху використовують для озеленення та закріплення берегів річок та інших водойм, знижених місць.

ВОВЧИ ЯГОДИ ЗВИЧАЙНІ.
ВОЛЧЕЯГОДНИК ОБЫКНОВЕННЫЙ.
DAPHNE MEZEREUM L.

Родина тимелеєві

У підліску мішаних і листяних лісів Полісся, Карпат та Лісостепу де-не-де росте невисокий кущ (до 1,5 м заввишки) з красивими вологистими суцвіттями дрібненьких ароматних, рожевих квіток. Пізніше його пагони вкриваються купками яскраво-червоних соковитих плодів. Кора сіра або жовтувато-сіра, листки чергові, довгасто-яйцевидноланцетні, скупчені на верхівках пагонів. Квітки вовчих ягід невеличкі, з чотири або п'ятизубчастим віночком; розкриваються вони до появи листків. Цвіте рослина у квітні—травні. Плід — м'ясиста овальна кістянка з кулястою темно-сірою блискучою кісточкою.

Уся рослина й особливо ягоди отруйні. Навіть дотик до цієї рослини може викликати подразнення шкіри, а споживання ягід — смертельно небезпечне.

У соснових лісах та на крейдяних схилах Лісостепу зрідка зустрічається другий вид вовчих ягід — пахучі (*Daphne sphegum L.*). Вовчі ягоди звичайні, а особливо пахучі — відносно рідкісні, зникаючі рослини. Вони потребують охорони.

В'ЯЗ ГЛАДЕНЬКИЙ.
ВЯЗ ГЛАДКИЙ.
ULMUS LAEVIS PALL.

Родина в'язові

Серед деревних порід широколистяних лісів, часто трапляються різні види в'язів, а найчастіше — в'яз гладенький. Як супутник дуба він добре росте по всій Україні й особливо у Лісостепу та Степу в другому ярусі листяних лісів.

В'яз гладенький — чимале дерево (15—30 м заввишки) з добре розвиненою кроною та товстим стовбуром, укритим буро-коричневою корою. Листки чергові, яйцевидні або овальні, пилчасті, з нерівнобоко-серцевидною основою. Зверху вони темно-зелені, голі, зісподу — світліші, опушені. Квітки мають дзвоникоподібну восьмилопатеvu опвітину та шість-вісім тичинок з темно-фіолетовими пиляками. Цвіте у квітні—червні. Запилюється комахами. Плід — округла або овальна крилатка, добре розноситься вітром.

В'яз гладенький має гарну деревину. Вона щільна, тверда, з красивою текстурою, добре полірується. Дерево ціниться як ранньовесняний медонос та як декоративне. Легко витримує підстригання, проте на заасфальтованих вулицях часто суховершить.

ГЛІД ОДНОМАТОЧКОВИЙ.
БОЯРЬШНИК ОДНОПЕСТИЧНИЙ.
CRATAEGUS MONOGYNA JACQ.

Родина розові

У підліску мішаних і листяних лісів, на узліссях, лісових галявинах зустрічається рослина з червонувато-коричневими гілками, що закінчуються міцними й гострими колючками.

Глід одноматочковий — кущ або невелике деревце (3—7 м заввишки) з три- або п'ятироздільними черговими листками та білими дрібненькими, зі специфічним неприємним запахом, квітками, зібраними в щитковидні суцвіття. Квітки мають п'ятичленну оцвітину, багато тичинок. Цвіте глід у травні, запилюється комахами. Плід червоний або жовтуватий, з однією кісточкою й солодкуватою м'якоттю; досягає у вересні — жовтні.

Плоди та квітки глоду широко використовуються для виготовлення лікарських препаратів. Плоди глоду їстівні, особливо смачні вони після заморозків. З них готують киселі, інколи консервують, а сушені — вживають замість чаю. Кора містить фарбувальні речовини. Щільну й важку деревину глоду використовують у токарній і столярній справах. З рослини часто створюють колючі живоплоти.

ГОРОВИНА ЗВИЧАЙНА.
РЯБИНА ОБЫКНОВЕННАЯ.
SORBUS AUCUPARIA L.

Родина розові

Багато радощів дарує людям ця напрочуд гарна рослина з шапками білих квіток навесні та кетягами яскраво-пурпурових плодів восени. Її можна зустріти у підліску або в другому ярусі мішаних та листяних лісів Полісся, Лісостепу, Карпат. Горобина — дерево до 15 метрів заввишки (або кущ) з округлою компактною кроною та черговими непарноперистими листками. Квітки з п'ятичленною оцвітиною, зібрані в багатоквіткові щитковидні суцвіття. Цвіте в травні. Запахні квітки запилюються комахами.

Горобина — дуже корисна рослина. Особливо ціняться її плоди, що мають значний вміст вітамінів. У свіжому стані вони терпкі, гірко-кислі, проте після перших заморозків цілком їстівні і досить смачні. Плоди є сировиною для кондитерських виробів — цукерок, повидла, варення тощо. До того ж вони мають і лікувальне значення. З красивої червонуватої деревини виготовляють різні токарні вироби і навіть меблі. Як декоративна рослина, горобина прикрашає сквери, парки та вулиці міст і сіл.

ГРАБ ЗВИЧАЙНИЙ.
ГРАБ ОБЫКНОВЕННЫЙ.
CARPINUS BETULUS L.

Родина березові

Це струнке, досить високе дерево 7—20 м заввишки з густою циліндричною кроною є цінною лісоутворюючою породою Лісостепу, Полісся, гірських лісів Карпат та Криму. Граб доміщується до інших порід листяних лісів, проте часто утворює чисті насадження — грабняки.

Граб звичайний має ребристий стовбур з ясно-сірою гладенькою корою. Листки в нього чергові, темно-зелені, овальні, зубчасті, ніби гофровані. Цвіте граб у березні — липні. Квітки дрібні, невиразні, одностатеві, зібрані в сережки. Тичинкові й маточкові квітки знаходяться на одному дереві. Маточкові квітки сидять на сережках у пазухах дрібних покривних лусок. Пізніше ці луски розростаються у трилопатеву обгортку (плюску), а при дозріванні плодів плюска стає шкірястою й відіграє роль парашута; за її допомогою вітер розносить плоди — горішки граба — на великі відстані. Запилюється вітром.

Граб має тверду, дуже міцну, блискучу деревину. Декоративна рослина, одна з найкращих деревних порід для створення живопису, альтанок, легко витримує підстригання.

ДУБ ЗВИЧАЙНИЙ.
ДУБ ЧЕРЕШЧАТЫЙ, ИЛИ ОБЫКНОВЕННИЙ.
QUERCUS ROBUR L.

Родина букові

Дуб — цей патріарх наших лісів — могутнє дерево, 20—40 м заввишки, з міцними гілками й товстим стовбуром, з темно-сірою тріщинуватою корою. Він є важливою лісоутворюючою та декоративною породою. Дубові ліси називаються дібровами. Росте дуб і в мішаних лісах.

Листки дуба перистолопатевої, видовжено-оберненоїцевидні, чергові. Квітки невідомі, різні, одностатеві, тичинкові квітки зібрані в пониклі сережки, маточкові — по дві-п'ять у пазухах верхніх листків. Цвіте у травні, запилюється комахами. Плід — білувато-коричневий горіх (жолудь), що знаходиться у блюдцеподібній мисочці. Дуб має дуже красиву міцну та щільну деревину. У медицині використовують кору дуба, відваром якої лікують багато хвороб. Дубова кора і деревина дуба містять багато танінів і є сировиною для дубильно-екстрактової промисловості. Як декоративну рослину дуб звичайний широко використовують при створенні приміських гаїв, алеї та насаджень у парках і лісопарках.

ЖОСТІР ПРОНОСНИЙ.
КРУШИНА СЛАВИТЕЛЬНАЯ.
RHAMNUS CATHARTICA L.

Родина жостерові

Серед деревних рослин наших лісів, які широко використовуються в медицині, відомий жостір проносний, що росте в підліску листяних та мішаних лісів, на узліссях і галявинах.

Це великий кущ або невелике дерево (1,5—8 м заввишки), має жовтувато-сірі блискучі, добре вкриті листям пагони з багатьма чорнуватими сочевичками. Листки яйцевидні, довгочерешкові, розміщені супротивно. Квітки дрібні, зеленуваті, здебільшого одностатеві, по п'ять—десять знаходяться у пазухах листків. Цвіте у травні—червні, запилюється комахами. Плоди соковиті, кулясті, їх охоче поїдають птахи.

Жостір здавна відомий як лікарська рослина; плоди його широко використовуються в медицині як проносний засіб. Кора й листки містять дубильні й фарбувальні речовини. Жостір — непоганий медонос.

У підліску хвойних, мішаних і листяних лісів часто зустрічається близький родич жостера проносного — крушина ламка (*Frangula alnus Mill*), що також є важливою лікарською рослиною.

КАЛИНА ЗВИЧАЙНА.
КАЛИНА ОБЫКНОВЕННАЯ.
VIBURNUM OPULUS L.

Родина жимолостеві

Яка приваблива в осінньому вбранні ця рослина з прозоро-червоними ягодами! Здавна оспівана вона в багатьох народних піснях та думах. Калину нерідко зустрічаємо по берегах річок, водойм, у підліску мішаних та листяних лісів майже по всіх куточках УРСР. Її здавна вирощують у садах, парках, лісопарках.

Це розлогий великий кущ (2—4 м заввишки) з яскраво-зеленими супротивними лопатевими листками. Квітки п'ятичленні, запашні, білі, численні, зібрані у великі плоскі щитковидні суцвіття. Крайові квітки суцвіть великі, безплідні, серединні — дрібніші, двостатеві. Цвіте калина у травні — червні, запилюється комахами. Плоди — ягодоподібні соковиті червоні кістянки, досягають у вересні. Кістянки калини кисло-солодкі, гіркуваті. Проте заморожені, вони втрачають гіркий смак і використовуються для виготовлення варення, киселів тощо.

Їх застосовують для лікування шлункових і простудних хвороб. Калина має високі декоративні якості. Особливо ціниться її декоративна форма — бульденеж — з великими повними сніжно-білими суцвіттями.

КИЗИЛ, ДЕРЕН СПРАВЖНИЙ.
КИЗИЛ ОБЫКНОВЕННЫЙ.
CORNUS MAS L.

Родина деренові

Кизил зустрічається в підліску листяних і мішаних лісів Карпат, Криму та Західного Правобережжя УРСР. Це високий кущ (2—5 м заввишки), який рано навесні рясно вкривається золотистими квітками, а восени — темно-червоними плодами. Бувають цілі зарості цієї рослини.

Кизил має добре розвинену крону, кора стовбура сіра, тріщинувата, листки — довгасто-яйцевидні, цілокраї, супротивні, квітки дрібні, чотиричленні, зібрані в зонтикоподібні суцвіття. Цвіте рослина до розпускання листків у березні—квітні, заплілюється комахами. Плоди — соковиті кістянки — досягають у серпні—вересні. Вони мають приємний кисло-солодкий смак; їх здавна їдять свіжими або готують з них варення, соки, сиропи, екстракти, начинку для цукерок тощо. Кизил — гарний медонос та лікарська рослина. Плоди і кору його вживають для лікування шлунково-кишкових й простудних хвороб. Деревина кизилу високо ціниться як матеріал для виготовлення столярних і токарних виробів.

КЛЕН ЗВИЧАЙНИЙ, АБО ГОСТРОЛИСТИЙ.
КЛЕН ОСТРОЛИСТНЫЙ.
ACER PLATANOIDES L.

Родина кленові

У листяних і мішаних лісах зустрічаються різні види кленів. Серед них найпоширеніший — клен звичайний. Його часто можна зустріти в парках, скверах, лісопарках як декоративну рослину.

Клен звичайний має густу й розлогу крону та колоноподібний стовбур з тріщинуватою темно-сірою корою. Блискучі пагони вкриті п'яти-семипальчатолопатевими листками. Жовтувато-зелені квітки мають п'ятичленну оцвітину, зібрані в багатоквіткові прямостоячі щитковидні суцвіття. Цвіте клен у квітні—травні, запилюється комахами. Плоди — блідо-зелені двокрилатки, розносяться вітром.

Клен має щільну, міцну, гнучку деревину, з якої виготовляють меблі, фанеру, музичні інструменти тощо. Він — добрий весняний медонос. Листки та кора кленів містять фарбувальні речовини. Клен звичайний часто висаджують уздовж доріг і вулиць. У листяних і мішаних лісах ростуть ще клен польовий (*A. campestre L.*), клен-явір (*A. pseudoplatanus L.*) і татарський клен (*A. tataricum L.*).

ЛИПА СЕРЦЕЛИСТА.
ЛИПА СЕРДЦЕЛИСТНАЯ.
TILIA CORDATA MILL.

Родина липові

Ця рослина багатьом відома запашними квітками, які з'являються на ній в червні—липні. Роста липа в листяних лісах. Як декоративну і корисну рослину її часто вирощують у скверах, парках, уздовж доріг та вулиць, у садибах.

Це дерево (до 25 м заввишки) з густою розлогою кроною, з темною борозенчастою корою. Молоді гілки густо вкриті листям. Листки чергові, досить великі, зверху ясно-зелені, зісподу сізії, округлі або довгасті, з серцевидною основою. Квітки жовто-білі, з п'ятичленною оцвітиною, зібрані в пазушних щитковидних суцвіт'ях, що мають блідо-зелений довгастий приквітковий листок. У суцвітті від трьох до п'ятнадцяти квіток. Приквітковий листок розростається і сприяє поширенню плодів — горішків. Цвіте липа у червні—липні, запилюється комахами. Липа ціниться як важливий медонос.

Висушені суцвіття липи використовуються в медицині. Біла, легка, м'яка деревина липи використовується для виготовлення меблів, фанери.

Рослина потребує бережливого використання та охорони.

ЛІЩИНА ЗВИЧАЙНА.
ЛЕЩИНА ОБЫКНОВЕННАЯ, ОРЕШНИК.
CORYLUS AVELLANA L.

Родина березові

Рідко хто не знає і не цінує чудові ласощі — лісові горіхи. Це плоди ліщини, яка часто утворює суцільні зарості у листяних та мішаних лісах.

Ліщина звичайна — деревовидний кущ (2—4 м заввишки). Кора старих гілок у неї темно-сіра, поцяткована сочевичками. Листки досить великі, оберненояйцевидні, нерівномірнозубчасті, чергові. Цвіте ліщина до появи листків у березні—квітні, квітки невиразні, одностатеві. Тичинкові квітки зібрані в повислі циліндричні сережки; маточкові знаходяться на кінцях гілочок у суцвіттях, схожих на листові бруньки. Запилюється вітром. Плід — однонасінний, дерев'янистий горіх, оточений трубчастю, по краю надрізаною світло-зеленою обгорткою.

Свіжі й підсушені плоди ліщини, завдяки високим смаковим якостям та калорійності, широко вживають у їжу. З ядер горіхів виготовляють цукерки, халву та ін. Особливо ціниться горіхова олія, що використовується не лише для харчових потреб, а й у медицині та парфюмерній промисловості.

МАЛИНА.
МАЛИНА ОБЫКНОВЕННАЯ.
RUBUS IDAEUS L.

Родина розові

Ми добре знаємо малину садову. Та в підліску мішаних лісів, на галявинах, на вирубках у багатьох місцях УРСР, особливо в Карпатах, росте дикоросла малина. Це куц 1—2 м заввишки з прямостоячими сизуватими пагонами, вкритими численними червонувато-коричневими шипами. Листки трійчасті або непарно-перисті, чергові, зверху — голі, темно-зелені, зісподу — біло-повстисті. Квітки білуваті, з чотири- і п'ятичленною оцвітиною та з багатьма тичинками й маточками. Цвіте малина в травні—червні, запилюється комахами. Плід — збірна кістянка, червона або жовта, соковита. Достигають плоди в липні.

Малину здавна використовують як лікарську: плоди й гілки її застосовують для лікування різних хвороб. Плоди дикорослої малини мають винятково високі харчові, смакові якості та дієтичні властивості. Їх їдять свіжими, сушать та консервують, готують з них варення, желе, мармелад, різні напої. Малина — чудовий медонос. Малиновий мед світлий, має приємний смак і аромат.

ОСИКА.

ОСИНА.

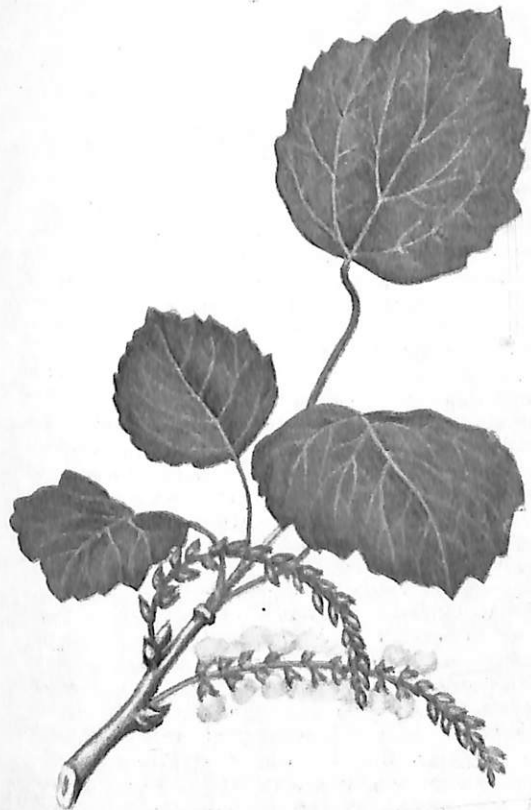
POPULUS TREMULA L.

Родина вербові

Майже по всій УРСР у мішаних та листяних лісах зустрічається ця швидкоростуча висока струнка деревна порода (20—30 м заввишки). Вона має округлу крону та циліндричний стовбур, укритий гладенькою світло-зеленою корою. На вирубках росте суцільними ділянками.

В осики чергові, округлі або округло-яйцевидні листки, шкірясті, зісподу сизуваті, виїмчасто-зубчасті. Квітки одноставі, зібрані в тичинкові та маточкові сережки, що знаходяться на різних деревах. Тичинкові сережки темно-пурпурові, шовковисті, пониклі, маточкові — тонші, менш яскраві. Цвіте осика до появи листя, у березні—квітні. Плід — багатонасінна коробочка; насіння дрібне з чубком сріблястих волосків, за допомогою якого воно добре розноситься вітром.

Біла, м'яка, легка й міцна деревина використовується для виготовлення фанери, діжок, у сірниковій промисловості, для спорудження будівель; вона — один з найкращих матеріалів для виготовлення штучного шовку. Бруньки та кору осики застосовують для лікування різних хвороб.

СМОРОДИНА ЧОРНА.
СМОРОДИНА ЧЕРНАЯ.
RIBES NIGRUM L.

Родина ломикаменеві

Смородину чорну ми добре знаємо як поширену садово-ягідну культуру. Проте в окремих районах республіки вона росте дико в підліску вогких мішаних і листяних лісів, по окраїнах боліт, у прибережних чагарникових заростях.

Це кущ (0,6—1,3 м заввишки) з дугоподібними тонкими пагонами. Листки з сильним запахом, чергові, лопатові, по краю городчасто-зубчасті; тьмяно-зелені, зісподу з жовтими крапчастими залозками. Квітки маленькі, невиразні, зі дзвониковидною оцвітиною. Цвіте смородина в травні — червні, запилюється комахами. Ягоди досягають у липні. Їх добре поїдають тварини, які й поширюють насіння.

Ягоди чорної смородини мають характерний запах і чудовий смак. Їх їдять свіжими, а найчастіше готують з них желе, джеми, соки, начинки цукерок, варення тощо. Ягоди містять багато вітаміну С, їх використовують для виготовлення вітамінних препаратів. Плоди, листки й молоді бруньки використовують для лікування кишково-шлункових хвороб. Смородина — добрий весняний медонос.

ТЕРЕН ЗВИЧАЙНИЙ.
ТЕРН КОЛЮЧИЙ.
PRUNUS SPINOSA L.

Родина розові

Гіллястий високий кущ, терен нерідко зустрічається по чагарниках, долинах річок, узліссях у Лісостепу, Степу, в Криму. Ранньовесняне цвітіння, темно-сині плоди з восковою поволокою та численні колючки — характерні ознаки цієї рослини. Терен має розлогу крону, гілки густо вкриті листям, з темно-сірою корою й численними колючками. Листки видовжені, городчасто-пилчасті, чергові. Квітки мають п'ятичленну оцвітину, багато тичинок; розміщені поодинокі, рідше по два—три на коротких квітконіжках. Цвіте терен у квітні — травні, запилюється комахами. Плоди — кулясті соковиті кістянки, досягають у вересні; їх охоче поїдають птахи, які поширюють насіння.

Плоди терну сушать, їдять свіжими або готують з них варення, соки тощо. Терен — медоносна та лікарська рослина. Плоди, квітки і кору застосовують для лікування різних хвороб. Кора й деревина містять дубильні і фарбувальні речовини. З терну створюють живоплоти, його садять для закріплення схилів, ярів і балок.

ЧЕРЕМХА ЗВИЧАЙНА.
ЧЕРЕМУХА ОБЫКНОВЕННАЯ.
PADUS RACEMOSA GILIB.

Родина розові

Багато пісень, віршів, легенд складено про черемху. За надзвичайно запасні білосніжні суцвіття, за смачні й цілющі плоди її люблять у всіх куточках нашої Батьківщини, охоче вирощують у садах, парках, скверах. У дикому стані в УРСР черемха зустрічається в мішаних та листяних лісах, по чагарниках, уздовж річок. Потребує охорони.

Черемха звичайна — невисоке дерево або великий кущ 2—10 м заввишки, з густою кроною, сірувато-чорною корою, на якій добре помітні жовті сочевички. Молоді пагони ясно-зелені, блискучі, зі специфічним різким запахом. Листки довгастоеліптичні, дрібнопилчасті; квітки мають п'ятичленну оцвітину, зібрані в густі пониклі китиці. Цвіте черемха в кінці квітня— у травні, запилюється комахами. Плоди — соковиті, м'ясисті, чорні, блискучі кістянки, досягають у липні—серпні.

Плоди черемхи їдять свіжими, переробленими, сушеними. Терпкий присмак зникає в стадії повної стиглості. Плоди мають лікувальні властивості. Кора містить фарбувальні речовини. Як декоративну рослину черемху висаджують у парках, скверах.

ШИПШИНА СОБАЧА.
ШИПОВНИК ОБЫКНОВЕННЫЙ.
ROSA CANINA L.

Родина розові

Скарбницею вітамінів вважають плоди цього лісового куща з напроцуд гарними великими запашними квітками. Шипшина поширена майже по всій Україні, часто зустрічається на узліссях, скілах, уздовж догіг та в підліску мішаних і листяних лісів.

Шипшина собача — високий кущ 1,5—2,5 м заввишки з дуговидними гілками, вкритими міцними, простими або гачкуватими шипами. Листки непарноперисті, чергові. Квітки рожеві, з п'ятичленною оцвітиною, багатьма тичинками й маточками; розташовані поодинокі, рідше по три або п'ять у щитковидних суцвіттях. Цвіте шипшина у травні — червні. Плоди — ягодоподібні, червонооранжеві, містять численні волосисті сім'янки.

З плодів виготовляють різні вітамінні препарати — у вигляді таблеток, концентрованих соків, джемів тощо. З них варять варення, повидло, готують напої. Пелюстки шипшини — сировина для ефіроолійної та парфюмерної промисловості. Шипшина має важливе значення в декоративному садівництві як підщепа для вирощування культивованих сортів троянд.

ЯСЕН ЗВИЧАЙНИЙ.
ЯСЕНЬ ОБЫКНОВЕННЫЙ.
FRAXINUS EXCELSIOR L.

Родина маслинові

Це величне дерево (20—40 м заввишки) з ясно-сірою гладенькою корою та великими непарноперистими листками. Ясен звичайний росте в листяних лісах у найрізноманітніших умовах: на рівнинах, у горах, у свіжих і вологих лісах, навіть на заболочених ділянках поряд з вільхою.

Ясен має ажурну високо підняту крону та стрункий міцний стовбур, великі чорні бруньки. Квітки в ясена не виразні, зібрані в щільні волотисті суцвіття. Цвіте ясен у травні. Плід — однонасінна сплюснута лінійно-ланцетна крилатка, добре розноситься вітром.

З гарної, міцної й твердої деревини ясена виготовляють меблі та фанеру, нею оздоблюють різні вироби. Листки, кора та бруньки мають лікувальне значення.

Як декоративна деревна порода з красивою розлогою кроною ясен використовується для створення алей, груп та поодиноких насаджень у парках і лісопарках та для озеленення доріг.

Ми ознайомилися з будовою, особливостями життя та практичним значенням основних дерев і кущів наших лісів. У лісах ростуть властиві їм трав'янисті рослини. Серед них чимало корисних для людини (лікарських, харчових та інших). Є такі, що потребують посиленої охорони. Про це слід пам'ятати юним любителям природи. Трав'янисті рослини відіграють важливу роль у житті лісу. До них слід ставитися дбайливо.

Трав'янисті рослини

ЦЕТРАРІЯ ІСЛАНДСЬКА.
ЦЕТРАРІЯ ИСЛАНДСКАЯ.
CETRARIA ISLANDICA L.

Родина цетрарієві

У соснових та мішаних лісах Полісся й Карпат зустрічається цей листувато-кущуватий лишайник (5—15 см заввишки) з блискучою, сірувато-зеленою або оливково-зеленою сланню. Лопаті слані вилчато розгалужені, жолобчасті, з загорнутими краями. Свіжа слань м'яка, під час посухи — крихка, ламка. Лишайник світлолюбний, посухостійкий, його здавна використовують як лікарську рослину.

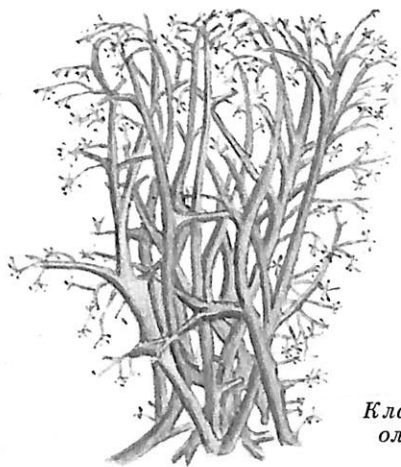
КЛАДОНІЯ ОЛЕНЯЧА, ОЛЕНЯЧИЙ МОХ.
КЛАДОНІЯ ОЛЕНЬЯ.
CLADONIA RANGIFERINA WEB.

Родина кладонієві

Цей кущовий лишайник (3—20 см заввишки) в поліських районах республіки утворює суцільні килими в сухих соснових лісах та на дюнах. Світлолюбний, посухостійкий, він у суху, літню пору так висихає, що ламається від дотику. Зарості кладонії роблять соснові насадження, особливо в посушливий період, вогнебезпечними. Слань кладонії складається з численних гілочок. Як і інші лишайники, розмножується здебільшого шматочками слані.

*Цетрарія
ісландська*

*Кладонія
оленяча*

ЗОЗУЛИН ЛЬОН ЗВИЧАЙНИЙ.
КУКУШКИН ЛЕН ОБЫКНОВЕННЫЙ.
POLYTRICHUM COMMUNE HEDW.

Родина політрихові

У сирих соснових та мішаних лісах Полісся милують око оксамитово-зелені мохові килими, що їх утворюють дернинки моху зозулиного льону. Найчастіше цей мох росте на пониззях, подекуди оточений кущиками чорниці. Окрема рослина зозулиного льону — 5 — 40 см заввишки. Тендітне нерозгалужене стебельце вкрите короткими відстовбурченими листками. Є жіночі й чоловічі екземпляри: чоловічі — несуть на верхівці розетку рожево-червонуватих листочків, на жіночих восени утворюються коробочки на довгих ніжках, вкриті ковпачком із загостреною верхівкою. В коробочках розвивається безліч спор.

Зозулин льон росте там, де близько до поверхні підходять ґрунтові води або де накопичується атмосферна волога. Тому на мохових килимах завжди волого.

У наземному покриві свіжих соснових та мішаних лісів республіки часто зустрічаються сизуваті дернинки зозулиного льону ялівцевого (*P. juniperina* L.), а на сухих піщаних місцях та дюнах — дуже маленький зозулин льон волосистий (*P. piliferum* Schreb.).

Зозулин
льон
звичайний

Зозулин
льон
волосистий

ПЛЕВРОЦІЙ ШРЕБЕРА.
ПЛЕУРОЦІЙ ШРЕБЕРА.
PLEUROZIVM SCHREBERI MITT.

Родина ендогонтові

Плевроцій дуже поширений у соснових та мішаних лісах з помірно вологими ґрунтами, де він часто утворює жовтувато-зеленуваті блискучі килими. Галузисті розпростерті гілочки плевроцію густо вкриті маленькими жолобчастими листками, що налягають один на одного. Заввишки цей мох — 10—15 см.

ДІКРАН ЗМОРШКУВАТИЙ.
ДИКРАН МОРЩИНИСТЬБІЙ.
DICRANUM UNULATUM HEDW.

Родина дікранові

Зелені або жовтувато-зелені розріджені дернинки цього моху часто зустрічаються у соснових та мішаних лісах, особливо на Поліссі. Нерідко дікран разом з плевроцієм утворює суцільні килими. Стебла його 7—12 см заввишки, вкриті листям, опушені. Листки дрібненькі, з характерною поперечно-зморшкуватою пластинкою.

*Плевроцій
Шребера*

*Дікран
зморшкуватий*

СФАГНУМ ЗАГОСТРЕНИЙ.
СФАГНУМ ЗАОСТРЕННЫЙ.
SPHAGNUM APICULATUM H. LINDB.

Родина сфагнови

У заболочених хвойних, рідше мішаних лісах, на лісових болотах Полісся росте цей мох часто суцільними масивами. Серед сфагнового покриву виділяються такі типові болотні рослини, як журавлина, буяхи, багно та інші.

Стебельця сфагнуму вкриті м'якими білуватими, світло- або жовтувато-зеленими листками, розгалужені, 5—25 см заввишки. Листки складаються з клітин двох видів. Одні — вузькі, видовжені, містять хлорофіл. Другі — широкі, прозорі, порожні. До цих клітин надходить вода, тому сфагнові мохи насичені вологою.

Сфагнум ціниться в сільському господарстві як підстилка, а також як теплоізоляційний матеріал при будівництві жител, тваринницьких ферм тощо. З відмерлих неперегнилих решток сфагнуму утворюється торф, який широко використовується в паливній та інших галузях промисловості. Тому цей мох ще називають торфовим.

На лісових болотах та торфовищах ростуть іще сфагнум Магеллана — *S. magellanicum* H. Lindb, болотний — *S. palustris* L. та інші.

*Сфагнум
загострений*

Бібліотечна книга

*Сфагнум
Магеллана*

БЕЗЩИТНИК ЖІНОЧИЙ.
КОЧЕДЬЖНИК ЖЕНСКИЙ.
ATHYRIUM FILIX-FEMINA ROTH.

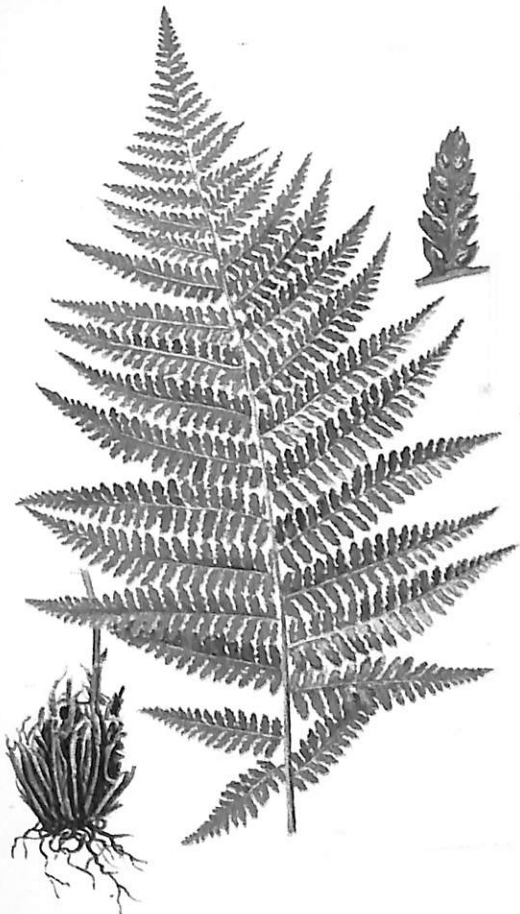
Родина багатоніжкові

Майже по всій території УРСР у вологих листяних та мішаних лісах досить часто можна зустріти великі кущі (30—100 см заввишки) цієї папороті, нерідко й зарості їх.

Безщитник має великі світло-зелені м'які, начебто мережані листки. Вони зібрані при основі рослини лійковидним пучком, сидять на коротких черешках, вкритих буруватими лусочками. На нижньому боці листків рядами містяться купки спорангіїв — сорусів, у яких утворюються спори. Безщитник має коротке товсте кореневище з бурувато-чорними рештками черешків торішніх листків. Спороносить він у червні—серпні, тіньовитривалий.

Рослина декоративна, добре розмножується вегетативно; у молодому віці легко витримує пересаджування. Її можна вирощувати в тінистих місцях парків, садів, шкільних ділянок.

Безщитник слід оберігати. Звичка прикрашати букети квітів листям папороті може призвести до винищення цієї рослини.

ДРІОПТЕРИС ЧОЛОВІЧИЙ, ЧОЛОВІЧА
ПАПОРОТЬ.
ЩИТОВНИК МУЖСКОЙ.
DRYOPTERIS FILIX MAS SCHOTT.

Родина багатоніжкові

У сирих листяних та мішаних лісах дріоптерис чоловічий утворює темно-зелені зарості; нерідко він зустрічається у вільшниках та на вологих узліссях.

Папороть має великі (50—100 см) довгасто-овальні перисті листки, зібрані на кореневищі в лійковидний пучок. Черешки листків короткі, товсті, густо вкриті рудуватими лусками. Купки спорангіїв розміщені двома рядами на нижньому боці листків. Дріоптерис має міцне товсте укорочене кореневище з залишками черешків відмерлих листків, щільно вкритих бурими плівчастими лусками.

Висушені кореневища цієї папороті використовуються в медицині для виготовлення глистогінних препаратів. Збирають кореневища восени або напровесні. Слід пам'ятати про те, що вони отруйні.

Дріоптерис чоловічий декоративний, у молодому віці легко витримує пересаджування. Його можна вирощувати в тіні дерев у парках, лісопарках, шкільних ділянках. Викопувати в лісі кореневища дріоптериса можна тільки там, де він займає велику площу.

ОРЛЯК ЗВИЧАЙНИЙ.
ОРЛЯК ОБЫКНОВЕННЫЙ.
PTERIDIUM AQUILINUM KUHN.

Родина багатоніжкові

Урочисто виглядають ліси, де росте орляк, утворюючи суцільний трав'янистий покрив. Найчастіше — це мішані ліси Полісся.

Орляк має один великий світло-зелений шкірястий листок 50—100 см завдовжки. Розсічена (тричіп'ячата) пластинка листка дуже широка, міцна, виразної форми. Підносячись на довгому черешку, пластинки листків цієї папороті й надають лісам особливого вигляду.

Купки спорангіїв на листку непомітні; вони розміщені суцільною вузькою смужкою під його загорнутим краєм. Рослина має довге повзуче гіллясте кореневище чорного кольору, багате на калій і крохмаль. Листки й кореневища мають своєрідний запах, який відлякує багатьох комах. Фрукти та овочі, загорнуті в листя цієї папороті, довго не псуються, не вкриваються цвіллю.

Орляк — декоративна рослина. Поодинокі або групами його можна вирощувати під деревами у парках і лісопарках.

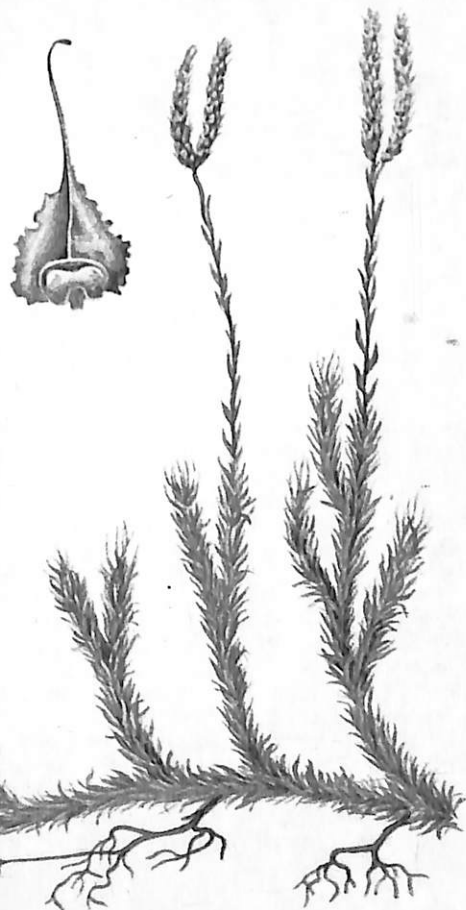
ПЛАУН БУЛАВОВИДНИЙ.
ПЛАУН БУЛАВОВИДНИЙ.
LYCOPodium CLAVATUM L.

Родина плаунові

З ранньої весняної пори милує око своєю чудовою свіжою зеленню ця рослина 30—50 см заввишки. Вона нерідко зустрічається у соснових та мішаних лісах Полісся й Лісостепу, часто великими ділянками.

Плаун має довге повзуче стебло, що вкорінюється, з багатьма вилчаторозгалуженими гілочками. Листки, що густо вкривають стебло, дрібні, на верхівці з добре помітними білими волосками, які разом утворюють маленькі китички. Наприкінці червня на верхівках гілочок плауна розвиваються спороносні колоски із спорангіями, в яких утворюються численні спори.

Спори плауна широко використовують у медицині. Їх заготовляють тільки стиглими, після пожовтіння спороносних колосків. Іноді плаун збирають масово, навіть виривають разом з кореневищем. Цього робити не можна, бо інакше рослина зникне. Плаун слід використовувати бережливо, охороняти від знищення.

АГАЛИК-ТРАВА ГІРСЬКА.
БУКАШНИК ГОРНИЙ.
JASIONE MONTANA L.

Родина дзвоникові

На сухих піщаних місцях, у соснових лісах Полісся та Лісостепу нерідко зустрічається агалик-трава. Наче блакитні зірочки, розкидані її суцвіття серед бідного трав'яного покриву. Поряд з нею часто ростуть нечуйвітер волохатенький, котячі лапки дводомні, цмин пісковий, очиток ідкий та інші світлолюбні посухостійкі рослини. Це дворічна рослина (20—45 см заввишки) з прямостоячим стеблом, що несе на верхівці головчасті суцвіття з дрібненьких квіточок. Довгасті чергові листки, як і вся рослина, м'яковолосисто опушені. Квітки агалик-трави мають п'ятичленну будову; вони зібрані в щільні кошиковидні суцвіття, оточені при основі обгорткою з невеликих яйцевидних листочків. Цвіте рослина у червні — серпні, запилюється комахами. Плід — коробочка.

За загальним виглядом суцвітть агалик-трави можна помилково віднести до родини складноцвітих. Проте за будовою квіток та плодів вона зовсім відрізняється від складноцвітих. Агалик-трава — медоносна рослина.

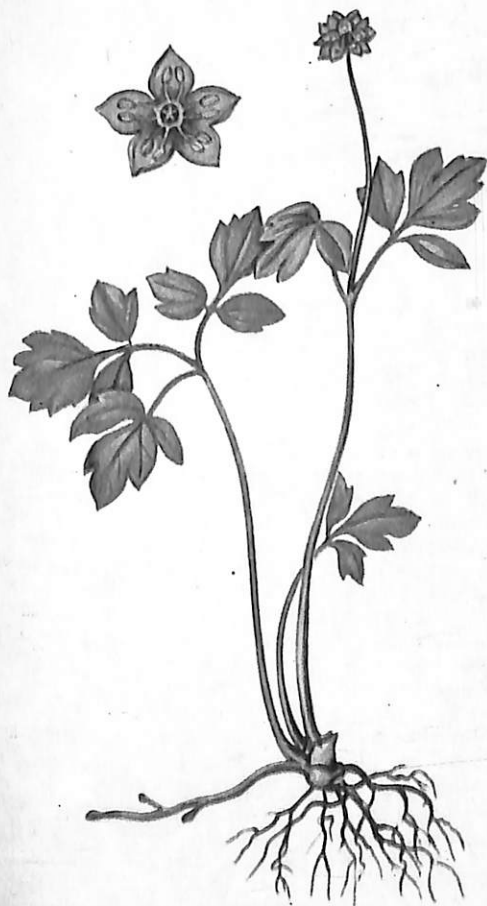
АДОКСА МУСКУСНА.
АДОКСА МУСКУСНАЯ.
ADOXA MOSCHATELLINA L.

Родина адоксові

Рано навесні у вологих листяних лісах зацвітає ця дрібненька (5—15 см заввишки) тендітна рослина з жовтувато-зеленуватими або жовтувато-білими квіточками, зібраними по 6—7 у головку на верхівці квітконосного стебла.

Листки в адокси світло-зелені, ніжні, двічі-трийчасті. Вони розміщені супротивно біля основи квітконоса та по одному—три біля кореня. Квітки адокси маленькі, невиразні. За будовою вони неоднакові; ті, що розміщені по боках суцвіття, мають трилопатову чашечку та п'ятироздільний віночок, верхівкові — лише дволопатову чашечку. Відрізняються вони і кількістю тичинок — верхні мають по 8 тичинок, а бокові — по 10. Після відцвітання в квіточках утворюються зелені плодики-кістянки, які, як і вся рослина, мають мускусний запах.

Адокса — багаторічна тіньовитривала рослина. Вона розвивається швидко й цвіте недовго, поки в лісі багато світла — до появи листя на деревах. У рослини є особливі пагони біля землі, на яких утворюються зимуючі бруньки.

АКТЕЯ КОЛОСИСТА.
ВОРОНЕЦ КОЛОСОВИДНИЙ.
ASTEА SPICATA L.

Родина жовтцеві

Росте поодинокі в тінистих листяних лісах Полісся, Лісостепу та Карпат, має досить декоративний вигляд. Поряд з актеєю можна побачити такі характерні для цих лісів рослини, як яглиця, зірочник лісовий, анемона жовтцева, копитняк, які теж є типовими тіньовитривалими рослинами.

Актея колосиста 30—50 см заввишки, з гладеньким розгалуженим стеблом і небагатьма листками. Квітки у неї маленькі, з неприємним запахом, зібрані в пониклі китицевидні суцвіття. Одне з них верхівкове, друге розвивається в пазусі верхнього листка. Пелюстки віночка невиразні, іноді їх немає зовсім, зате є добре помітні білі чашолистки. Багато яскраво забарвлених тичинок, що приваблюють комах-запилювачів. Цвіте у травні — червні.

На відміну від переважної більшості представників жовтцевих, актея має плід-ягоду. Ягоди поїдають птахи, які й поширюють насіння на великі відстані. Плоди та корені рослини містять червону фарбу. Актея отруйна.

АНЕМОНА ЖОВТЦЕВА.
ВЕТРЕНИЦА ЛЮТИКОВАЯ.
ANEMONE RANUNCULOIDES L.

Родина жовтцеві

Це одна з перших весняних рослин листяних та мішаних лісів, зустрічається майже скрізь. Поки в лісі багато світла, вона утворює яскраво-зелені ніжні листки й тендітні золотисто-жовті квітки. Анемона жовтцева — невисока (10—30 см заввишки), має довге повзуче буре кореневище. На тоненькому прямостоячому стеблі (у верхній частині) виростають у вигляді кільця пальчасто- або трійчаторозсічені листки. Квітки в анемони поодинокі, на довгих квітконіжках, мають п'ятипелюсткову оцвітину, багато тичинок і маточок. Плоди — сім'янки. Це типовий ефемероїд — багаторічна рослина з коротким періодом розвитку. Протягом квітня — травня вона закінчує вегетацію — дає насіння і відмирає; в землі залишається лише кореневище. За допомогою цього кореневища анемона добре розмножується. У листяних лісах Полісся зустрічається анемона дібровна (*Anemone nemorosa L.*), що відрізняється від жовтцевої білим кольором квіток. Масове збирання для букетів може призвести до зникнення цих рослин. Анемони потребують охорони.

Віблiотечна книга

БАГНО ЗВИЧАЙНЕ.
БАГУЛЬНИК БОЛОТНИЙ.
LEDUM PALUSTRE L.

Родина вересові

У заболочених і сирих соснових, мішаних лісах та на торфовищах Полісся, в Карпатах кущики багна разом з буяками, чорницею утворюють великі зарості.

Багно — вічнозелена рослина 90—125 см заввишки з дерев'янистим стеблом, з черговими шкірястими лінійними листками, краї яких загорнуті донизу. Зверху вони темно-зелені, блискучі, голі, а зісподу, як і молоді гілочки, іржавого кольору, повстисті. Квітки багна з п'ятичленною оцвіткою, білі або жовтувато-білі, зібрані у верхівкові щитковидні суцвіття, запашні. Цвіте багно у травні — червні, запилюється комахами. Плід — коробочка.

Усі частини багна отруйні, мають сильний запах, який відлякує тварин. Рослину здавна використовують як лікарську та ефіроолійну. У медицині застосовують висушені пагони з листям та квітками. Потребує охорони.

БАРВІНОК МАЛИЙ.
БАРВІНОК МАЇЛИ.
VINCA MINOR L.

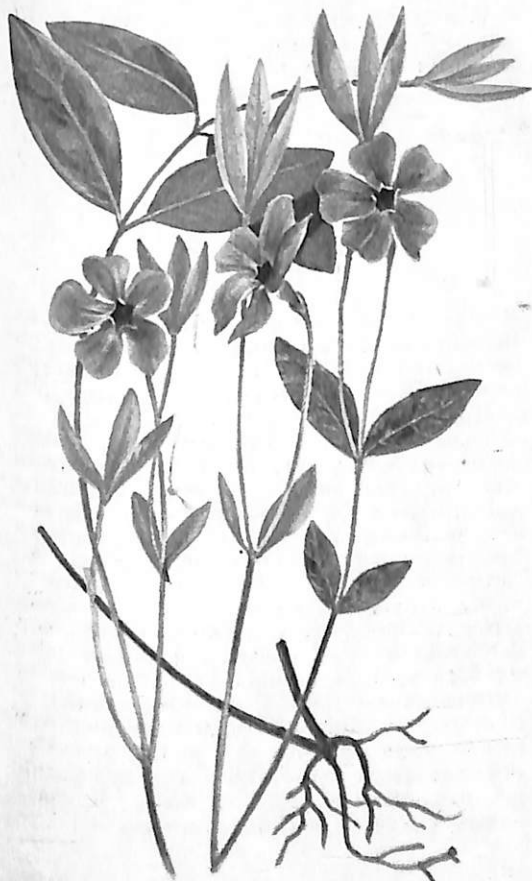
Родина барвінкові

Дуже приваблива рослина з вічнозеленими блискучими листками та красивими волошково-синіми квітками нерідко зустрічається у листяних лісах Лісостепу, Карпат та Степу. Часто цей невеликий півкущик утворює суцільні зарості, які прикрашають ліси. За красу й цілющі властивості барвінок здавна оспівано в багатьох поетичних творах. Барвінок малий 30—60 см заввишки, має повзучі розгалужені стебла, що розвиваються з тонкого довгого кореневища. Листки в нього свѳерідні — шкірясті, гладенькі, зверху блискучі. Квітки лійковидні, мають п'ятичленну будову. Цвіте у травні — червні.

Плід — багатонасінна листянка.

Барвінок малий відомий як лікарська рослина. З його трави готують настої, мікстури і навіть таблетки, якими лікують різні хвороби. Ні в якому разі не можна виривати рослину з кореневищем, це призводить до її знищення. Потребує бережливого використання та охорони.

Ця рослина широко відома і як декоративна. Її культивують у парках, лісопарках, скверах — суцільними насадженнями або невеличкими куртинками.

БІЛОВУС СТИСНУТИЙ.
ВЕЛОУС ТОРЧАЩИЙ.
NARDUS STRICTA L.

Родина злакові

У вологих соснових лісах, на лісових луках та галявинах на Поліссі й у Лісостепу, а також на полонинах Карпат цей невисокий дернистий злак навесні та на початку літа утворює яскраво-зелені килими.

Біловус 25—50 см заввишки, має міцне кореневище, від якого відходять численні, тісно скупчені пагони, що утворюють щільну дернину з густою щіткою вузьких щетиноподібних листків. Стебла у біловуса прямостоячі, голі, без вузлів; після відцвітання вони стають білими, що й зумовило назву рослини. Квітки — в одноквіткових колосках, зібраних в однібічний тоненький складний колос фіолетового кольору. Цвіте ця багаторічна рослина у травні, червні, запилюється вітром. Плід — зернівка.

Біловус має жорсткі тверді сухі листки й стебла, тому тварини його майже не їдять. Рослина використовується для створення декоративних газонів на вогких місцях, навіть з малородючими ґрунтами.

БРУСНИЦЯ
БРУСНИКА.
VACCINIUM VITIS-IDAEA L.

Родина брусничні

Характерною рослиною для соснових і мішаних лісів Полісся, Лісостепу та Карпат є брусниця. Невисокі кущики з вічнозеленими шкірястими листками нерідко утворюють суцільні зарості.

Брусниця виростає до 10—25 см заввишки, має повзуче довге кореневище, прямостоячі пагони, невеличкі яскраво-зелені листки, краї яких загорнуті знизу. Зверху листки гладенькі, блискучі, знизу з маленькими темними крапчастими ямочками. На верхівках пагонів утворюються малоквіткові пониклі китиці невеликих білих або блідо-рожевих квіток з чотири- і п'ятичленною оцвітиною. Цвіте брусниця у травні — червні, запилюється комахами. Плоди — ягоди, що досягають у серпні — вересні. Спочатку вони зеленувато-білі, а достиглі — яскраво-червоні.

Плоди брусниці мають приємний кислуватий смак, корисні. Висушені листки цієї рослини використовують для лікування різних хвороб. Збираючи ягоди брусниці, слід пам'ятати, що рослина потребує бережливого використання та охорони.

БУКВИЦЯ ЛІКАРСЬКА.
БУКВИЦЯ ЛЕКАРСТВЕННАЯ.
BETONICA OFFICINALIS L.

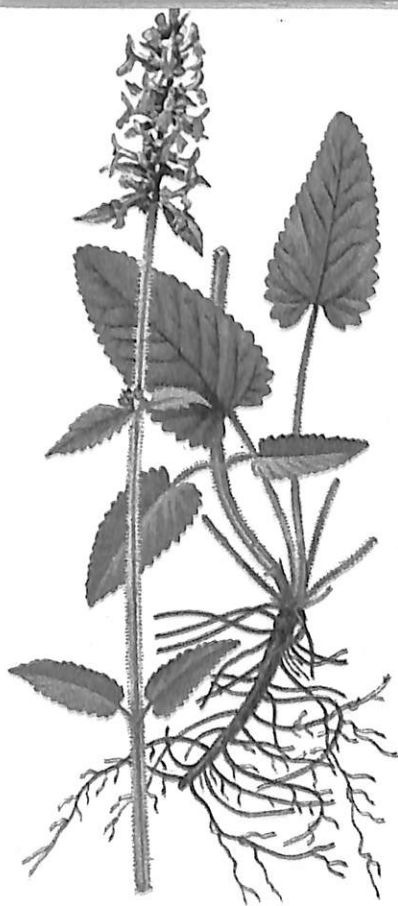
Родина губоцвіті

Струнка, досить висока рослина, типовий представник трав'яного покриву мішаних лісів Полісся, Лісостепу та Карпат. Часто росте разом з орляком, вересом, брусницею та іншими рослинами свіжих лісових місць.

Буквиця має пряме чотиригранне шорстке стебло 30-60 см заввишки з кількома парами довгастояйцевидних листків. Прикореневі листки утворюють розетку, вони довгочерешкові, при основі серцевидні, з типовим зарубчастим краєм. Квітки буквиці червоно-пурпурові, двогубі, зібрані кільцями у верхівковому густому колосовидному суцвітті. Вони мають своєрідний запах, який приваблює комах-запилювачів. Цвіте ця багаторічна рослина у червні — серпні. Плід — горішок.

Буквиця здавна відома як лікарська рослина. Для виготовлення ліків використовують висушену траву й кореневище.

Буквиця — непоганий медонос. Молоді листки можна споживати.

ВАЛЕРІАНА ЛІКАРСЬКА.
ВАЛЕРЬЯНА ЛЕКАРСТВЕННАЯ.
VALERIANA OFFICINALIS AUCT.

Родина валеріанові

Великої популярності як цінна лікарська рослина набула валеріана, що росте у вільшняках, на вологих і заболочених луках та мішаних лісах майже по всій УРСР. Її також здавна культивують.

Валеріана лікарська — висока (до 100 см заввишки) струнка рослина з прямим, міцним, усередині порожнистим стеблом та вертикальним коротким кореневищем з багатьма тонькими корінцями. Кореневище та корінці валеріани мають характерний запах, особливо відчутний при розтиранні їх. Листки чималі, непарноперисті, з багатьма парами листочків. Квітки невеликі, червонуваті або білі, з п'ятичленим віночком і малопомітною чашечкою, зібрані в густі щитковидні суцвіття. При плодах чашечка перетворюється на чубок волосків, що має вигляд маленького парашутика. Він сприяє поширенню плодків-сім'янок за допомогою вітру. Валеріана — багаторічна рослина, цвіте у червні — серпні, запилюється комахами.

Валеріану здавна використовують для виготовлення ліків.

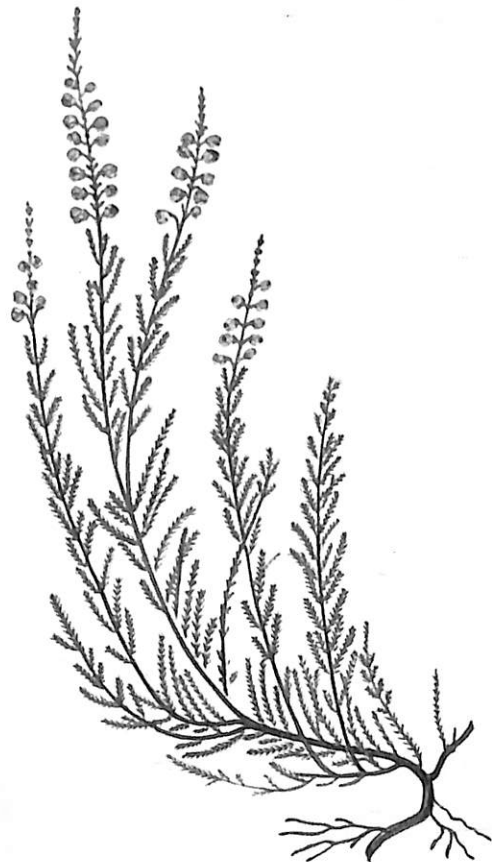

ВЕРЕС ЗВИЧАЙНИЙ.
ВЕРЕСК ОБЫКНОВЕННЫЙ.
CALLUNA VULGARIS HILL.

Родина вересові

На вирубках, лісосіках, згарищах, у розріджених соснових та мішаних лісах Полісся і Лісостепу верес звичайний часто утворює суцільні зарості. Особливо помітний він під час цвітіння. Його лілові, рожеві або лілово-рожеві квітки, зібрані в пониклі однобічні китиці, виділяються на фоні зелених заростей. Стебла вересу 30—60 см заввишки, дерев'яністі, тонкі, розпростерті, вкриті дрібними, черепичасто розміщеними листками. Верес цвіте в липні — вересні, запилюється комахами. Плід — маленька куляста коробочка.

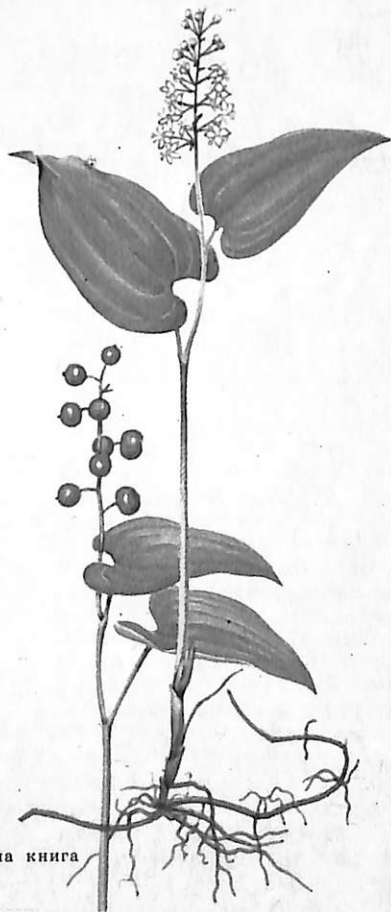
Верес — добрий медонос. Бджоли беруть з його квіток багато нектару восени, саме тоді, коли інші медоносні рослини відцвітають або вже відцвіли. Верес має певне значення й як кормова рослина, особливо у маловрожайні на сіно роки. Цініться як красива, невибаглива рослина, декоративна з весни й до випадання снігу. З молодих пагонів можна добути жовту фарбу.

ВЕСНІВКА ДВОЛИСТА.
МАЙНИК ДВУЛИСТНИЙ.
MAJANTHEMUM BIFOLIUM F. W. SCHMIDT.

Родина лілійні

Невелика (8—30 см заввишки) тендітна рослина, нерідко утворює в листяних, а особливо в мішаних лісах на Поліссі й у Лісостепу цілі зарості, привабливі завдяки своєрідному вигляду рослини. Веснівка добре вирізняється серед рослин такими характерними ознаками: тоненьке, але міцне прямостояче стебло має два (іноді три) досить великі серцевидно-яйцевидні листки, дрібні чотиричленні білі квітки, зібрані у невеликі китиці. Плоди — червоні ягоди, добре помітні для птахів. Веснівка — багаторічна рослина, цвіте у травні — червні, запилюється комахами. Тіньовитривала: її листки з широкою пластинкою добре вловлюють ту невелику кількість світла, що проникає крізь густе шатро лісу. Розмножується переважно коренівцем.

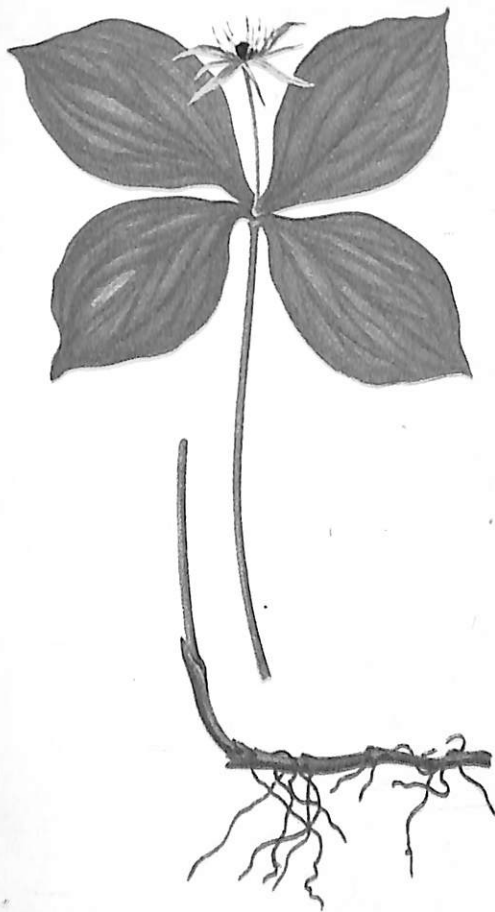

ВОРОНЯЧЕ ОКО ЗВИЧАЙНЕ.
ВОРОНИЙ ГЛАЗ ОБЫКНОВЕННЫЙ.
PARIS QUADRIFOLIA L.

Родина лілійні

Як і попередній вид, вороняче око має своєрідний зовнішній вигляд і різко виділяється серед інших рослин. Він привертає до себе увагу насамперед чотирма, зрідка шістьма зібраними в кільце великими листками, оберненояйцевидними, цілокраїми. У листків ніжна темно-зелена пластинка, що свідчить про тіньовитривалість рослини. Квітки воронячого ока мають невизначну жовто-зелену чотиричленну оцвітину, вісім тичинок й характерну чорно-пурпурову маточку; яскравим забарвленням вона приваблює комах-запилювачів. Чашолистки, пелюстки та тичинки дуже нагадують один одного. Ця багаторічна рослина (20—45 см заввишки) цвіте в травні — червні. Плід — ягода, добре помітна серед кільця листків. Ростає в листяних лісах.

Усі частини воронячого ока отруйні. Рослину використовують як лікарську в народній медицині та ветеринарії.

ГАДЮЧНИК ШЕСТИПЕЛЮСТКОВИЙ.
ЛАБАЗНИК ШЕСТИЛЕПЕСТНЫЙ.
FILIPENDULA HEXAPETALA GILIB.

Родина розові

Дуже гарна ця рослина під час цвітіння. Її пишні багатоквіткові біло-рожеві суцвіття виділяються серед трав'яного покриву в мішаних лісах, на галявинах та узліссях. Росте вона й на луках.

Гадючник шестипелюстковий досить високий (30—80 см заввишки), з веретеноподібними бульбочками-горішками на кореневищі. Прямостоячі нерозгалужені стебла увінчують китицевидні суцвіття з дрібних квіток. Перисторозсічені листки в основному зібрані в прикореневу розетку. Квітки мають шестипелюстковий віночок, багато тичинок та маточок. Цвіте ця багаторічна рослина у червні — липні.

Гадючник шестипелюстковий ціниться як лікарська та медоносна рослина. З кореневища й коріння його виготовляють лікувальні відвари, що мають потогінні й сечогінні властивості. Молоді пагони й особливо кореневі бульбочки, які містять багато крохмалю, можна споживати. Листки й квітки гадючника дають жовту фарбу, а з квасцями — чорну. У вільшняках та заболочених листяних лісах росте гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria* Maxim).

Гадючник
в'язолистий

ГВОЗДИКА ПИШНА.
ГВОЗДИКА ПЫШНАЯ.
DIANTHUS SUPERBUS L.

Родина гвоздиків

На Поліссі та в Лісостепу в соснових і дубово-соснових лісах поодинокі зустрічаються кущики гвоздики із запашними витонченими рожево-білими квітками.

Гвоздика пишна має коротке повзуче кореневище та кілька надземних стебел 15—60 см заввишки з супротивними лінійно-ланцетними листками. Квітки досить великі, з п'ятичленною опвіткою, пелюстки надрізані на тоненькі нитковидні частки. Приємний аромат квіток приваблює комах-запилювачів. Цвіте рослина у червні — серпні; плід — коробочка. Гвоздику пишну вирощують в лісопарках і парках як декоративну рослину.

Лісовими видами є й гвоздика несправжньо-розчепірена (*D. pseudosquarrosus* Klok.) — з білими квітками, Борбаша (*D. borbasii* Vand.) і дельтовидна (*D. deltoides* L.) — з рожевими й червоними.

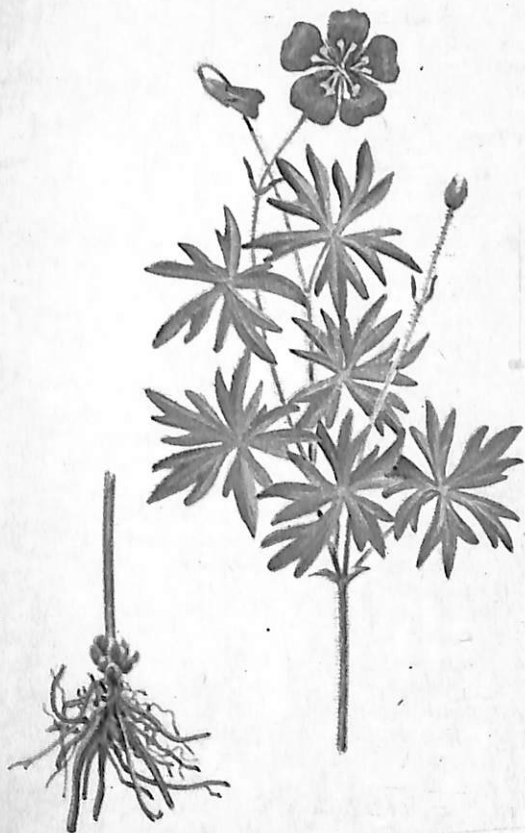
ГЕРАНЬ КРИВАВО-ЧЕРВОНА.
ГЕРАНЬ КРОВАВО-КРАСНАЯ.
GERANIUM SANGUINEUM L.

Родина геранієві

На зеленому фоні трав'яного покриву лісів Полісся та Лісостепу можна зустріти рослину з яскраво-червоними квітками. Це герань криваво-червона, невисока (15—50 см заввишки) рослина з вузлуватими кореневищами та висхідними стеблами, рясно опушеними відстовбурченими волосками. Листки в неї супротивні, пальчатороздільні. Квітки поодинокі, на довгих волосистих квітконіжках з подвійною п'ятичленною оцвітиною, з десятьма тичинками. Цвіте в червні — липні, запилюється комахами. Плід — коробочка, що за формою нагадує стручок.

Коли досягає насіння, плодолистки коробочки відриваються від основи і швидко закручуються. При цьому насіння з силою викидається назовні.

У мішаних та листяних лісах майже по всій території УРСР росте однорічна герань Робертова (*Geranium robertianum L.*) з характерним, неприємним запахом, яка відрізняється від криваво-червоної дрібнішими квітками та пірчаторозсіченими листками.

ГЛУХА КРОПИВА БІЛА.
ЯСНОТКА БЕЛАЯ.
LAMIUM ALBUM L.

Родина губоцвіті

Росте в листяних лісах, листям дуже нагадує кропиву дводомну. Але оскільки вона не жалить, її назвали глухою. Глуха кропива нічого спільного не має з кропивою дводомною, рослини належать до різних родин.

Глуха кропива біла 30—80 см заввишки, з довгим повзучим кореневищем та чотиригранним опушеним стеблом. Листки чималі, яйцевидні, зморшкуваті, супротивні. Квітки досить великі, двогубі, білі, розміщені кільцями у пазухах верхівкових листків. Тривала рослина, цвіте у травні — серпні. Запилюється комахами. Плід — розпадний горішок.

Квітки глухої кропиви білої використовують для лікування дихальних шляхів тощо. Збирають їх під час повного цвітіння, Глуха кропива є також добрим медоносом та харчовою рослиною. Молоді пагони й листя містять чимало вітамінів.

У листяних лісах поряд з глухою кропивою білою часто росте глуха кропива гладенька (*L. leavigatum L.*), що відрізняється дрібнішими рожево-пурпуровими квітками.

ГНІЗДІВКА ЗВИЧАЙНА.
ГНЕЗДОВКА НАСТОЯЩАЯ.
NEOTTIA NIDUS-AVIS RICH.

Родина орхідні

Незвичайна за виглядом рослина листяних лісів з групи лісових сапрофітів. Гніздівка має укорочене кореневище з багатьма м'ясистими товстими коренями. Надземне стебло поодиноке, соковите, з черговими лусковидними притиснутими листками. Квітки невиразні, буруваті, зібрані в багатоквіткові густі китиці. П'ять листочків оцвітини майже однакові, а шостий відрізняється формою — утворює губу. Тичинка лише одна. Тіньовитривала рослина 20—60 см заввишки, цвіте у червні — липні, запилюється комахами. Плід — коробочка, що розкривається щилинами.

Українська та російська назви рослини походять від характерного вигляду її підземної частини, що нагадує гніздо птаха завдяки густому, щільно сплетеному й зігнутому догори корінню. Клітини тканин гніздівки не мають хлорофілу, рослина живиться готовими органічними речовинами лісового ґрунту, що засвоюються клітинами шкірки кореневих мичок. Гніздівка — порівняно рідкісна рослина. Її не слід зривати, вона потребує охорони.

ГРАВІЛАТ РІЧКОВИЙ.
ГРАВІЛАТ РЕЧНОЙ.
GEUM RIVALE L.

Родина розоцвіті

У вільшняках, сирих дібровах, по лісових болотах майже всієї УРСР зустрічається ця струнка, декоративного вигляду рослина з напрочуд красивими дзвоникovidними квітками.

Гравілат річковий має потовщене міцне кореневище, від якого відходять темно-червоні прямостоячі стебла 25—70 см заввишки. Листки переважно прикореневі, перистороздільні, як і стебла, волосисті. Квітки чималі, з червоно-бурою подвійною чашечкою та яскравими пелюстками з червоними жилками, розташовані по одній—п'ять на верхівці стебла; вони мають багато тичинок і маточок. Цвіте ця багаторічна рослина, починаючи з травня, запилюється комахами, має горішковидні плоди з довгим гачкуватим носиком.

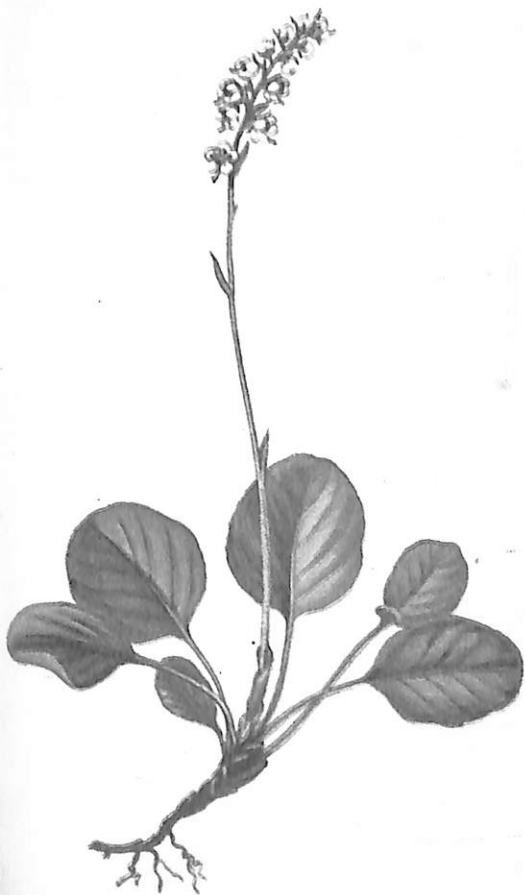
Гравілат річковий можна споживати. З молодих листків його, що містять значну кількість вітамінів, готують салати. Плоди завдяки волосистому гачкуватому носику чіпляються до шерсті тварин і в такий спосіб розносяться на великі відстані. Рослину можна вирощувати у вогких місцях парків і лісопарків. Листя її зимує під снігом.

ГРУШАНКА КРУГЛОЛИСТА.
ГРУШАНКА КРУГЛОЛИСТНАЯ.
Pyrola rotundifolia L.

Родина грушанкові

У мішаних лісах Полісся та Лісостепу завжди привертає увагу невисока (15—30 см заввишки) рослина з блискучими вічнозеленими яйцевидно-округлими листками. Це типова лісова рослина, звичайно росте групами або утворює невеликі зарості. У грушанки позаду кореневище та безлисте квітконосне стебло. Листки шкірясті, черешкові, цілокраї, зібрані в прикореневу розетку. Квітки білі, запашні, широкодзвоникovidні, зібрані на кінцях квітконосного стебла у багатоквіткові суцвіття. Цвіте у червні — липні, запилюється комахами. У соснових та мішаних лісах зустрічається грушанка однобока (*P. secunda* L.), що нагадує молоденькі саджанці груші. До грушанки подібна й інша рослина з родини грушанкових — зимольбка зонтична (*Chimaphila umbellata* Nutt.), що росте в дубово-соснових лісах Полісся та Лісостепу. Вона відрізняється облистненими стеблами та рожевими квітками, зібраними у верхівкові зонтиковидні суцвіття.

ДЗВОНИКИ ПЕРСИКОЛИСТІ.
КОЛОКОЛЬЧИК ПЕРСИКОЛИСТНЫЙ.
CAMPANULA PERSICIFOLIA L.

Родина дзвоникові

Ці дзвоники — окраса наших лісів. Серед зелені трав'янистих лісових рослин яскраво виділяються їхні великі блакитні квітки.

Дзвоники персиколисті — досить висока струнка рослина (30—150 см заввишки) з кількома стеблами та коротким кореневищем. На стеблах сидять блискучі вузькі листочки, на верхівці стебла — малоквіткова китиця з широкодзвоникovidних, п'ятичленних квіток. Цвіте у червні — липні, запилюється комахами. Плід — коробочка, яка відкривається отворами.

Дзвоники персиколисті — чудова декоративна рослина. Вона прикрашає наші парки і лісопарки. Оскільки цю рослину масово збирають для букетів, вона потребує охорони.

ДРІК КРАСИЛЬНИЙ.
ДРОК КРАСИЛЬНИЙ.
GENISTA TINCTORIA L.

Родина бобові

Росте в соснових та мішаних лісах, напівкущ (до 100 см заввишки) з яскраво-жовтими квітками. На відміну від рокитника руського, що часто зустрічається поряд, має не трійчасті, а цілісні листочки.

У дроку злегка ребруваті стебла з ланцетними темно-зеленими листками. Пагони закінчуються багатоквітковими китицями з досить великих квіток. Цвіте в червні — липні, запилюється комахами. Плід — довгастолінійний чорний біб, що розкривається двома стулками.

Висушені квітучі пагони дроку здавна використовують для лікування різних хвороб. Листки, квіткі та молоді пагони дають зелену і яскраво-жовту фарбу. Добрий медонос. Дрік цікавий і як декоративна рослина, що цвіте досить довго яскравими квітками. Він закріплює піски та схили.

На Поліссі, в Лісостепу та Карпатах у мішаних і соснових лісах нерідко зустрічається дрік германський (*Genista germanica L.*), який на відміну від дроку красильного має в пазухах листків колючки.

ЖОВТЕЦЬ ПОВЗУЧИЙ.
ЛЮТИК ПОЛЗУЧИЙ.
RANUNCULUS REPENS L.

Родина жовтцеві

Цей вид жовтцю часто зустрічається у вільшнях, вологих мішаних і листяних лісах, на лісових болотах.

Жовтець повзучий має висхідне розгалужене стебло 15—75 см заввишки з довгими лежачими пагонами, що вкорінюються у вузлах. Листки трійчасті, черешкові. Квітки з п'ятичленною оцвітиною, з багатьма тичинками і маточками.

Багаторічна рослина. Цвіте у травні — серпні, запилюється комахами. Плоди — дрібні сім'янки, зібрані в кулясті невеличкі головки.

Рослина добре розмножується вегетативно — за допомогою повзучих прикореневих пагонів. У свіжому стані отруйна для худоби.

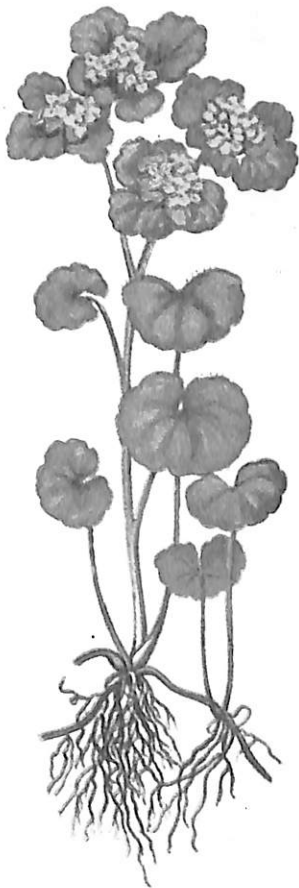

ЖОВТЯНИЦЯ ЧЕРГОВОЛИСТА.
СЕЛЕЗЕНОЧНИК ОЧЕРЕДНОЛИСТНИЙ.
CHRYSOSPLENIUM ALTERNIFOLIUM L.

Родина ломикаменеві

Рано навесні, тільки розтане сніг, у лісових та лісостепових районах республіки по сирих листяних лісах, у вільшняках, по берегах струмків з'являється групками жовтяниця — маленька рослина (5—15 см заввишки) з золотисто-жовтими суцвіттями дрібненьких квіток та нирковидними світло-зеленими ніжними листками.

Жовтяниця має тонке повзуче кореневище та соковите гранчасте стебло з одним—трьома листками. Прикореневі листки зібрані розеткою; вони довгочерешкові з зарубчастим краєм, як і стебло, розсіяно волосисті. Квітки дуже дрібні, невиразні, без пелюсток, мають лише чотирироздільну чашечку. А зібрані вони у верхівкові плоскі зонтиковидні суцвіття, оточені яскравими жовто-зеленими листками. Ці листки виконують роль пелюсток — приваблюють комах для запилення. Цвіте в квітні — травні. Плід — коробочка.

ЖУРАВЛИНА ЗВИЧАЙНА.
КЛЮКВА ЧЕТЫРЕХЛЕПЕСТНАЯ.
OXYCOCCUS PALUSTRIS PERS.

Родина брусничні

На лісових сфагнових болотах ростуть вічнозелені сланкі кущики, які восени вкриті яскраво-червоними соковитими плодами. Це журавлина — наш «північний виноград», «ягода здоров'я», скарбниця поживних та лікувальних речовин.

Журавлина має тонкі темно-бурі пагони з черговими довгастими листками, шкірястими, зверху блискучими, темно-зеленими, з загорнутим краєм, зісподу вкритими восковим нальотом. Квітки маленькі, рожеві, розміщені по одній — чотири на кінцях пагонів. Світлолюбна рослина, 15—60 см заввишки, цвіте у травні — червні, запилюється комахами. Плоди — ягоди, які досягають у вересні.

Журавлина — дуже цінна харчова рослина. Плоди її містять багато вітамінів. Їх їдять свіжими, а також готують з них варення, соки, сиропи, екстракти тощо. Ягоди мають велике лікувальне значення. Збирають журавлину від перших заморозків і до утворення снігового покриву. Масовий збір ягід журавлини та зменшення їх природних запасів внаслідок осушення боліт вимагають раціонального використання та охорони цієї рослини.

ЗВІРОБІЙ ЗВИЧАЙНИЙ.
ЗВЕРОВОЙ ПРОДЫРЯВЛЕННИЙ.
HYPERICUM PERFORATUM L.

Родина звіробійні

Звіробій звичайний часто зустрічається у трав'яному покриві лісів на галявинах, лісосіках, у чагарниках.

Рослина 30—60 см заввишки, з тонким галузистим кореневищем та прямим стеблом, яке має два добре помітні бічні ребра. Листки сірувато-зелені, супротивні, довгасті, з багатьма темними цяточками. Квітки досить великі, яскраво-жовті, з п'ятичленною оцвітиною, з багатьма тичинками. Цвіте у червні — серпні, запилюється комахами. Плід — багатонасінна коробочка.

Звіробій звичайний здавна ціниться як лікарська рослина. Ним лікують хвороби кишечника, печінки тощо. Для ліків паго́ни збирають разом з квітками. Звіробій використовують в харчовій промисловості для виготовлення різних напоїв. Він є доброю медоносною рослиною.

ЗЕЛЕНЧУК ЖОВТИЙ.
ЗЕЛЕНЧУК ЖЕЛТЫЙ.
GALEOBDOLOM LUTEUM HUDS

Родина губоцвіті

Зеленчук жовтий — характерний представник трав'янистої рослинності листяних лісів.

Висхідні чотиригранні опушені стебла 15—50 см заввишки. На верхівці несуть кілька кілець чималих жовтих квіток. Рослина має розгалужене довге кореневище та повзучі пагони. Листки досить великі, зі сріблястими плямами, яйцевидні, з серцевидною основою та городчасто-зубчастим краєм. Цвіте у травні — червні, запилюється комахами. Плід — дрібний горішок. Тіньовитривала рослина, добре розмножується повзучими пагонами. Прикрашає ліси, лісопарки. З молодих пагонів зеленчука готують весняні салати. Зеленчук — добрий весняний медонос.

ЗІРОЧНИК ЛІСОВИЙ.
ЗВЕЗДЧАТКА ЛАНЦЕТОВИДНАЯ.
STELLARIA HOLOSTEA L.

Родина гвоздичні

Росте в листяних лісах, часто утворює суцільні зарості завдяки повзучому кореневищу. Стебла зірочника лісового 15—35 см заввишки, прямі, чотиригранні, з гострими реберцями, закінчуються верхівковими розгалуженими суцвіттями. Лінійно-ланцетні цілокраї листки супротивно розташовані на стеблі. Квітки досить великі, білі, з п'ятичленною оцвітиною. Цвіте зірочник у квітні — червні. Запилюється комахами. Плід — куляста коробочка, що розкривається зубцями.

Зірочник прикрашає ліси, лісопарки, ціниться як гарний весняний медонос.

У відьшняхках та в заболочених листяних лісах часто росте зірочник гайовий (*S. nemorum L.*), а в мішаних — злаковидний (*S. graminea L.*)

Бібліотечна книга

ЗОЛОТУШНИК ЗВИЧАЙНИЙ.
ЗОЛОТАРНИК ОБЫЧНОВЕННЫЙ.
SOLIDAGO VIRGAUREA L.

Родина складноцвіті

Серед літньо-осінніх трав'янистих рослин соснових та дубово-соснових лісів можна зустріти золотушник.

Струнке стебло золотушника досягає 40—100 см заввишки, вкрите листям. З кореневища виростає кілька стебел. Листки чергові, довгасті, з пилчастим краєм. Квітки дрібні, золотисто-жовті, в невеликих, але численних кошиках. Починає цвісти з липня, запилюється комахами. Плід — сім'янка з чубком жовтуватих волосків, які сприяють поширенню насіння за допомогою вітру.

Золотушник — добра осіння медоносна та лікарська рослина. Відваром трави золотушника, зібраного разом з квітками, лікують різні хвороби. Трава його дає жовту фарбу. Оскільки рослина має привабливий вигляд, з неї створюють декоративні групи в парках і лісопарках.

ЗУБНИЦЯ БУЛЬБИСТА.
ЗУБЯНКА КЛУБНЕНОСНАЯ.
DENTARIA BULBIFERA L.

Родина хрестоцвіті

У листяних лісах поодинокі зустрічається зубниця бульбиста — тіньовитривала рослина, 40—60 см заввишки, з маленькими чорними бульбочками у пазухах листків. Зубниця бульбиста має м'ясисте кореневище, з якого виростає одне прямостояче стебло. Листки чергові, нижні — двічіперисторозсічені, верхні — цілісні. Квітки рожеві або блідо-фіолетові, зібрані в китиці. Цвіте у березні — травні, запилюється комахами. Плід — лінійно-ланцетний стручок. Проте не завжди на рослинах розвиваються квітки, часто не дозрівають плоди. Саме тому зубниця розмножується переважно вегетативно за допомогою бульбочок, що утворюються біля основи листків. Потребує охорони.

Поряд із зубницею бульбистою у листяних лісах росте зубниця п'ятилиста (*D. quinquefolia* Вев.). Листки в неї пальчатороздільні, бульбочок немає.

ІВАН-ЧАЙ. ХАМЕНЕРІЙ ВУЗЬКОЛИСТИЙ.
ІВАН-ЧАЙ УЗКОЛИСТНИЙ.
CHAMAENERIUM ANGUSTIFOLIUM SCOP.

Родина онагрові

У зріджених лісах, на узліссях та галявинах майже скрізь зустрічається ця рослина з довгими верхівковими суцвіттями рожевих або білих квіток. На згарищах та вирубках вона часто утворює суцільні зарості.

Іван-чай має довге повзуче кореневище, струнке стебло 50—150 см заввишки, вкрите листям, що нагадує листя верби. Зверху листки темно-зелені, блискучі, зісподу матові, з добре помітними жилками. Виразні китицевидні суцвіття складаються з досить великих квіток, в яких яскраво забарвлені не тільки пелюстки, а й чашолистки і навіть квітконіжки. Завдяки цьому вони добре помітні для комах-запилювачів.

Цвіте у червні — липні, плід — стручководна коробочка, в якій містяться насінини з чубком довгих білих волосків.

Добрий медонос. Має декоративний вигляд.

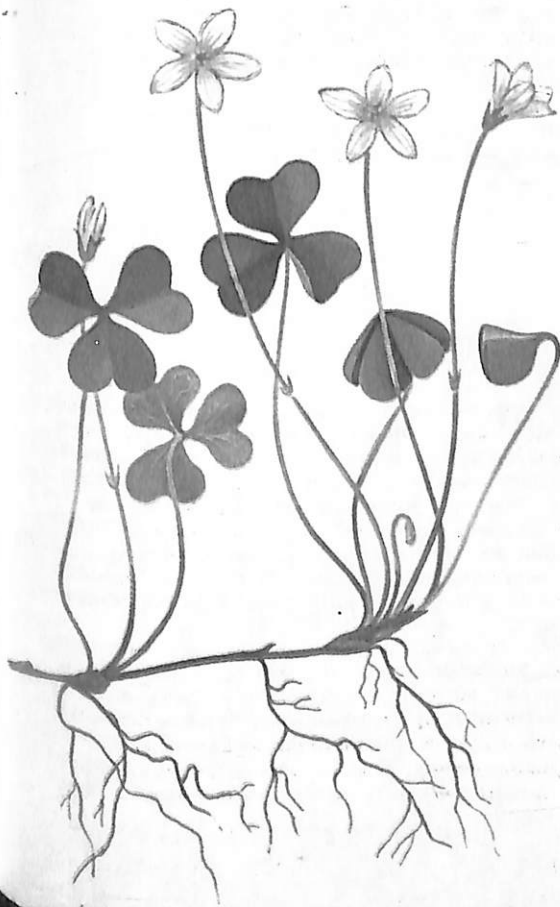

КВАСЕНИЦЯ ЗВИЧАЙНА.
КИСЛИЦА ОБЫКНОВЕННАЯ.
OXALIS ACETOSELLA L.

Родина квасеницеви

У листяних лісах Полісся та Західного Лісостепу часто зустрічається квасениця — надзвичайно тендітна, ніжна маленька рослина з яскраво-зеленими трійчастими листочками. Вона тіньовитривала, в тінистих місцях утворює суцільні зарості, або куртинки, що добре прикрашають ліси. Квасениця звичайна не має надземного стебла. Від тонкого повзучого кореневища відходять пучки довгочерешкових листків 6—12 см завдовжки. Листки квасениці здатні змінювати своє положення в просторі. В непогоду та на ніч пластинки листків складаються, листок поникає. Закриваються на ніч і гарненькі білі квітки з рожевими або ліловими жилками. Вони розміщені поодинокі на квітконосах, що відростають від кореневища. Цвіте рослина в травні — червні, запилюється комахами, плід — маленька коробочка, що розкривається щілинами.

Листочки квасениці мають приємний кислий смак, з них готують салати. Квасениця — медоносна та лікарська рослина. Вона досить декоративна, її можна вирощувати в затінених місцях парків, лісопарків.

КІНСЬКИЙ ЧАСНИК ЧЕРЕШКОВИЙ.
ЧЕСНОЧНИЦА ЧЕРЕШЧАТАЯ.
*ALLIARIA PETIOLATA GAVARA ET
GRANDE*

Родина хрестоцвіті

Росте кінський часник у листяних лісах поодинокі або великими групами, має стрижневий корінь та пряме циліндричне, густо вкрите листям стебло. Листки великі, цілісні, черешкові. На верхівці рослини — зібрані в китицю білі квітки. Плід — стручок, що розкривається двома стулками. Це дворічна рослина 30—100 см заввишки, цвіте у квітні — червні, запилюється комахами.

Усі частини рослини, а особливо листки, якщо їх розтерти, пахнуть часником. З молодих листків та пагонів готують салати, вживають їх як приправу. Часник кінський має й лікувальне значення. Рослина досить декоративна, її вирощують поодинокі або групами у затінених місцях парків і лісопарків.

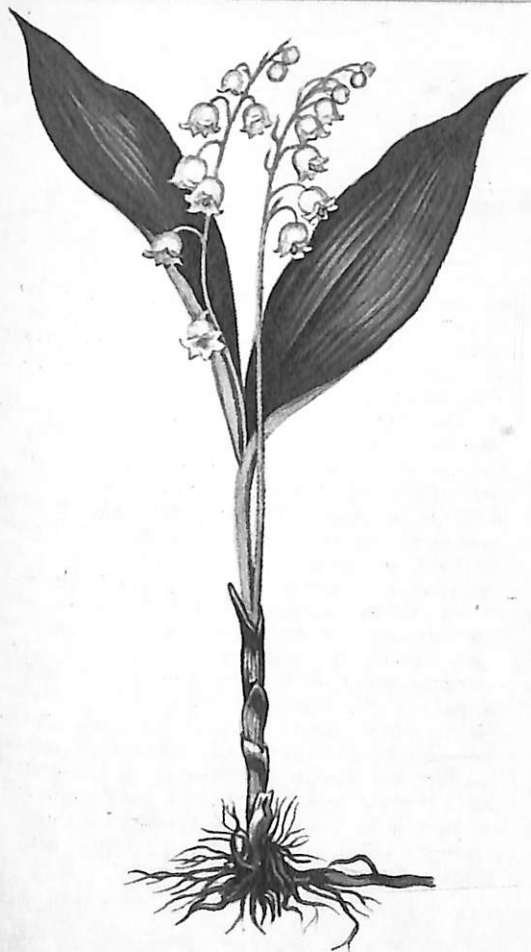
КОНВАЛІЯ ЗВИЧАЙНА.
ЛАНДШП МАЙСКИЙ.
CONVALLARIA MAJALIS L.

Родина лілійні

Мабуть, немає людини, байдужої до весняної лісової квітки — конвалії. Ці ніжно-білі ароматні квітки здавна оспівано у віршах та піснях багатьох народів. Конвалія — тіньовитривала рослина, росте під шатами дерев у листяних та мішаних лісах, часто утворює суцільні зарості.

З довгого повзучого кореневища конвалії щороку відростає два — три великих прикореневих листки з широкоовальною пластинкою. Безлисте квітконосне стебло має однібічну верхівкову китицю з білих пониклих квіток, аромат яких приваблює комах-запилювачів. Восени досягають плоди — червоні кулясті ягоди. Їх охоче поїдають птахи, які й поширюють насіння на великі відстані.

Конвалія ціниться як важлива лікарська рослина — нею лікують серцеві хвороби. Для виготовлення ліків використовують її квітки, рідше листя і кореневища. Навесні конвалію масово збирають у букети, що призводить до знищення рослини. Вона потребує бережливого використання, а подекуди — охорони.

КОПИТНЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ.
КОПЫТЕНЬ ЕВРОПЕЙСКИЙ.
ASARUM EUROPAEUM L.

Родина хвилівникові

Копитняк європейський — характерна рослина темних листяних лісів майже всіх районів республіки. Її нирковидні, наче полаковані, листки добре помітні серед інших рослин.

У копитняка повзуче кореневище. Стебло коротке, лежаче, з двома — трьома шкірястими темно-зеленими цілокраїми прикореневими листками. Оскільки листки зимують під снігом, копитняк можна побачити навіть напровесні. Квітки копитняка малопомітні, поодинокі розміщені під прикореневими листками, біля поверхні ґрунту. Вони мають віночковидну, як дзвоник, трипелюсткову темно-червоно-буру оцвітину. Цвіте рослина у березні — травні. Квітки запилюються комахами, яких приваблює характерний перцевий запах рослини.

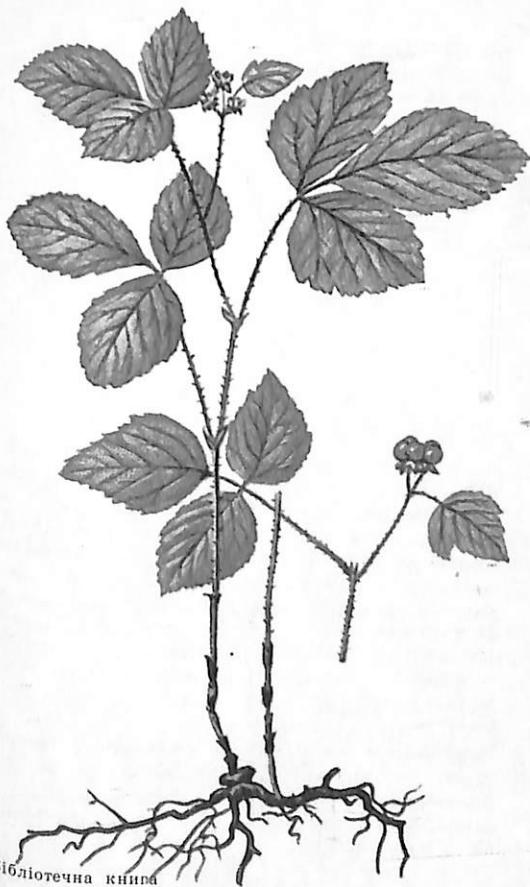
Копитняк — добре відома лікарська рослина. Лікувальне значення мають кореневища та листки, що їх заготовляють навесні та на початку літа. Отруйний, особливо його підземна частина. Можна розводити копитняк у тінистих місцях садів, лісопарків та парків як декоративну рослину.

КОСТЯНИЦЯ.
КОСТЯНИКА.
RUBUS SAXATILIS L.

Родина розові

Костяниця росте в мішаних лісах, належить до того ж роду, що й малина. Трав'яниста рослина 15—35 см заввишки, з волохатоопушеним стеблом, вкритим тонкими шипиками. Листки чергові, великі, довгочерешкові, зелені, трійчасті. Квітки з білими довгастими пелюстками зібрані у верхівкові щитковидні суцвіття. Цвіте костяниця в травні, запилюється комахами. Плід — складна кістянка з кількох соковитих плодиків, досягає в липні. Плоди кістянки їдять свіжими і сушеними, готують з них варення, сиропи, желе, морси, квас тощо, здавна використовують у народній медицині.

КОСТРИЦЯ ОВЕЧА.
ОВСЯНИЦА ОВЕЧЬЯ.
FESTUCA OVINA L.

Родина злакові

У розріджених соснових та дубово-соснових лісах на вирубках, лісових луках зустрічається костриця овеча. На перший погляд вона нагадує біловус стиснутий. Проте на відміну від нього має нещільну дернину з вузьких щетиновидних м'яких листків, зібраних пучком у прикореневу розетку. Квітки дрібні, зібрані в зелені або злегка фіолетові колоски, що утворюють невелику верхівкову волоть. Цвіте костриця в травні — червні, запилюється вітром.

Костриця овеча ціниться як кормова трава. У соснових та мішаних лісах росте ще костриця борозниста (*F. sulcata* Hack.), у листяних темних лісах — велетенська (*F. gigantea* Vill).

КОТЯЧІ ЛАПКИ ДВОДОМНІ.
КОШАЧЬЯ ЛАПКА ДВУДОМНАЯ.
ANTENNARIA DIOICA GAERTN.

Родина складноцвіті

Котячі лапки досить часто ростуть у хвойних лісах, на піщаних сухих місцях, по узліссях разом з цмином, чебрецем, та іншими такими ж посухостійкими світлолюбними рослинами.

Від тоненького кореневища відходять лежачі неплідні пагони, що несуть розетки прикореневих листків. Квітконосні стебла прямі, білоповстисті, 6—20 см заввишки. Листки теж укриті сріблясто-білими волосками, прикореневі — лопатовидні, стеблові — лінійно-ланцетні. Квітки одностатеві, в дрібних кошиках, зібраних у щитковидні суцвіття. Котячі лапки — дводомні: одні рослини мають кулясті білі кошики з тичинковими квітками, інші довгасті рожеві — з маточковими. Цвіте рослина в травні — червні, запилюється комахами. Плоди — маленькі довгасті сім'янки.

Котячі лапки — лікарська рослина. Для виготовлення ліків використовують її суцвіття. Збирають їх на початку цвітіння. Гарні повстисті розетки прикореневих листків, тендітні рожеві та білі кошики котячих лапок можуть прикрасити альпійські гірки.

КУНИЧНИК НАЗЕМНИЙ.
ВЕЙНИК НАЗЕМНИЙ.
CALAMAGROSTIS EPIGAEIOS ROTH.

Родина злакові

Кунічник росте в соснових та мішаних лісах на піщаних, добре освітлених місцях із зрідженим трав'яним покривом. На вирубках, згарищах та в лісокультурках він утворює зарості.

Кунічник наземний має довге повзуче кореневище, за допомогою якого добре розмножується. Прямостоячі міцні стебла 80—150 см заввишки вкриті сірувато-зеленими, досить широкими листками з довгим язичком при основі. Колоски одноквіткові, зелені або рожево-фіолетові, з остюками, зібрані в густу волоть. Численні волоски квіток надають волоті пухнастого вигляду. Суцвіття кунічника виразні, добре помітні, особливо восени та взимку на фоні пожухлого листя. Цвіте кунічник у червні — липні, запилюється вітром. Через грубе жорстке листя та стебла тварини поїдають його погано. Отже, кормового значення цей злак не має. Зате він цінний як закріплювач ґрунту та піщаних схилів.

КУПИНА ЛІКАРСЬКА.
КУПЕНА ЛЕКАРСТВЕННАЯ.
POLYGONATUM ODORATUM DRUCE

Родина лілійні

Купина зустрічається в мішаних лісах, добре помітна завдяки своїй характерній будові. Її гранчасте стебло 15—60 см завшки відростає від потовщеного короткого вузлуватого кореневища. Листки-світло-зелені, великі, довгасті, цілокраї, попережно розміщені на стеблі. Стебло дуговидно зігнуте, на перший погляд здається, що з ґрунту виростає один великий перистий листок. Відігнувши стебло, можна побачити невеликі білувато-зелені квітки, що звисають рядами. Вони розміщені по одному — два у пазухах листків, мають тонкий аромат мигдалю. Цвіте купина в травні, запилюється комахами. Багаторічна рослина. Плоди — синювато-чорні ягоди, які охоче поїдають птахи.

Купина лікарська використовується в народній медицині. Молоді пагони її можна споживати. Має добрі декоративні якості, легко розмножується кореневищем, отже, нею можна прикрасити тіністі місця в парках і лісопарках. Рослина потребує захисту, оскільки її масово збирають у букети. У листяних лісах зустрічається ще купина багатоквіткова (*P. multiflorum* All.).

ЛІЛІЯ ЛІСОВА.
ЛИЛИЯ ЛЕСНАЯ.
LILIAM MARTAGON L.

Родина лілійні

У лісах та по чагарниках в Карпатах, Прикарпатті й Закарпатті, а зрідка на Поліссі і в Лісостепу зустрічається лілія лісова — вид лілії, що росте в дикому стані на території нашої республіки.

У лілії лісової жовтувато-кремова міцна цибулина, що складається з багатьох м'ясистих лусок. Стебло пряме, 50—150 см заввишки, вкрите цілокраїми еліптично-ланцетними листками. З них середні зібрані в кільце, верхні й нижні — поодинокі. Великі квітки лілії, зібрані у верхівкові рідкі китиці, дуже привабливі. Шість пелюсток оцвітини загорнуті догори, ясно-пурпурові, вкриті темно-фіолетовими плямами. Квітки в суцвітті пониклі, на довгих квітконіжках. Цвіте у травні — липні. Запилюється комахами. Плід — коробочка.

Лілія лісова розмножується переважно вегетативно — за допомогою дочірніх цибулинок, що утворюються всередині материнської цибулини. Вона відома як медоносна та лікарська рослина. Лілія лісова декоративна; її збирають для букетів і навіть викошують з цибулинами, тому вона потребує охорони.

МАРЕНКА ЗАПАШНА.
ЯСМЕННОК ДУШИСТЫЙ.
ASPERULA ODORATA L.

Родина маренові

У тінистих листяних лісах тендітні рослини маренки запашної часто утворюють під шатами дерев суцільні зарослі.

Від тонкого повзучого кореневища маренки відростають прямостоячі чотиригранні стебла з кількома кільцями листків. Листки сидячі, цілокраї; нижні — лопатковидні, верхні — ланцетні. Квітки мають лійкоподібну чотирироздільну оцвітину, зібрані у верхівкові щитковидні волоті. Багаторічна рослина 10—30 см заввишки, цвіте в травні — червні, запилюється комахами. Плоди — розпадні горішки, вкриті гачкуватими щетинками, що чіпляються до тварин і розносяться ними.

Маренка запашна — добрий медонос і лікарська рослина, кореневища її дають червону фарбу. Рослину використовують у декоративному садівництві для масових насаджень у затінених місцях парків і лісопарків.

МАТЕРИНКА ЗВИЧАЙНА.
ДУШИЦА ОБЫКНОВЕННАЯ.
ORIGANUM VULGARE L.

Родина губоцвіті

Материнка часто зустрічається у світлих мішаних лісах, по чагарниках та на узліссях.

Рослина має пряме чотиригранне стебло 30—60 см заввишки. Від міцного кореневища їх виростає кілька. Супротивні довгасто-яйцевидні листки темно-зелені, зісподу — світліші. На верхівках стебел у щитковидно-волотистих суцвіттях зібрано багато дрібних рожевих або білуватих квіток. Віночок у них п'ятичленний, невиразнодвогубий. Багаторічна рослина цвіте у червні — вересні, запилюється бджолами. Плоди — дрібні овальні горішки.

Материнка здавна ціниться, як лікарська рослина. Квітучі пагони її широко використовують для лікування різних хвороб. Материнка містить ефірну олію, яку застосовують у парфюмерній промисловості та в миловарінні. Добрий літній медонос, декоративна рослина, що може прикрасити галявини в парках та лісопарках.

МЕДУНКА ТЕМНА.
МЕДУНИЦА НЕЯСНАЯ.
PULMONARIA OBSCURA DUM.

Родина шорстколисті

Це поширена ранньовесняна рослина листяних лісів. Має добре розвинену розетку прикореневих широко-яйцевидних цілокраїх шорстких листків. Вони, як і квітконосні стебла, відростають від тонкого міцного кореневища. Стебло у медунки пряMOSTOяче, 15—30 см заввишки, на верхівці несе чимало квіток, зібраних у суцвіття — завійку. Квітки пониклі, мають п'ятичленний віночок лійковидної форми з дзвоникovidним відгином. Колір віночка змінюється протягом цвітіння — від рожевого до фіолетово-синього. Цвіте в квітні — травні. Плід — горішок, що розпадається на 4 частини. Тіньовитривала рослина.

Медунка темна — добрий медонос, з якого бджоли напровесні беруть чималий взяток. Очевидно, звідси пішла назва рослини. Вона багата на вітаміни. Має значення і як декоративна рослина. Її можна вирощувати під шатами дерев у парках, лісопарках і скверах. Добре розмножується насінням та вегетативно — кореневищами. Оскільки медунку збирають для букетів, вона потребує охорони.

Бібліотечна книга

МУЧНИЦЯ ЗВИЧАЙНА.
ТОЛОКНЯНКА ОБЫКНОВЕННАЯ.
ARCTOSTAPHYLOS UVA-URSI SPRENG.

Родина вересові

Мучниця росте в соснових лісах, на пісках та дюнах Полісся, де нерідко утворює цілі зарості. Вічнозелений приземкуватий сланкий кущик 5—30 см заввишки, що дуже нагадує брусницю. Проте його темно-зелені блискучі листочки на відміну від брусниці не поцятковані з нижнього боку залозистими крапочками, а мають добре помітну сіточку жилок. Гілочки опушені. Листки невеликі, шкірясті, чергові, оберненояйцевидні, цілокраї, зверху темно-зелені, блискучі, знизу світліші. Квітки біло-рожеві, зібрані на кінцях гілочок у небагатоквіткові пониклі китиці. Віночок їх яйцевидної форми, з п'ятьма відігнутими зубцями. Цвіте у травні — червні, запилюється комахами. Плоди — червоні кістянки, що дуже нагадують ягоди брусниці, але вони не такі приємні на смак, несоковиті, борошністі, тому їх майже не їдять.

Мучниця здавна відома як лікарська рослина. Для лікування використовують листки.

Мучниця — декоративна, світлолюбна. Потребує бережливого використання та охорони.

НЕЧУЙ-ВІТЕР ВОЛОХАТЕНЬКИЙ.
ЯСТРЕБИНКА ВОЛОСИСТАЯ.
HIERACIUM PILOSELLA L.

Родина складноцвіті

Росте на сухих піщаних місцях, у розріджених соснових лісах, має добре розвинене повзуче кореневище та лежачі пагони, вкриті листям. Прикореневі листки зібрані в розетку, вони обернено-яйцевидно-ланцетні, цілокраї, зверху блакитно-зелені, зісподу сіруватоповстисті від зірчастих волосків. Квітконосне стебло безлисте, 5—30 см заввишки, на верхівці з одним кошиком з маленьких квіток. Усі квітки в кошиках язичкові, крайові на жовтому фоні мають червоні смужки. Цвіте у травні — червні, запилюється комахами. Плоди — сім'янки з чубком із крихких брудно-білих волосків, за допомогою яких вони розносяться вітром.

Нечуй-вітер волохатенький ціниться як літній медонос та лікарська рослина. Має декоративний вигляд, може прикрасити світлі сухі місця в парках, лісопарках і скверах. Придатний для декорування піщаних схилів та альпійських гірок. Добре розмножується вегетативно — кореневищами. Для ліків рослину збирають під час цвітіння.

ОДИНАРНИК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ.
СЕДМИЧНИК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ.
TRIENTALIS EUROPAEA L.

Родина первоцвіті

Святково виглядають хвойні та мішані ліси Полісся й Карпат під час цвітіння одинарника. Сніжно-білі квіточки цієї рослини милують око своєю витонченістю, ніжністю. Одинарник — невеличка рослина (5—15 см заввишки) з довгим тонким кореневищем та нитковидними підземними пагонами. Стебла в неї поодинокі, стрункі, нерозгалужені, на верхівці з двома — п'ятьма квіточками. Листки зібрані в розетку, по сім у верхній частині стебла, під квітконіжками. Вони обернено-ланцетні, цілокраї, з короткими черешками. Квітки мають довгі квітконіжки, що виростають з пазух листків, семичленну оцвітину, сім тичинок. Багаторічна тіньовитривала рослина. Цвіте у травні — червні, запилюється комахами. Плід — коробочка.

Одинарник має декоративний вигляд, особливо коли росте групами. Може прикрасити вологі затінені місця у лісопарках та парках.

ОМЕЛА БІЛА.
ОМЕЛА БЕЛАЯ.
VISCUM ALBUM L.

Родина омелові

На гілках переважно листяних порід — липи, дуба, клена, в'яза та інших дерев не рідко зустрічаються кулясті світло-зелені кущики. Це напівпаразитна рослина — омела біла.

Вона багаторічна, 20—60 см заввишки, з вилчасто-розгалуженими голими дерев'янистими гілками. На корені омели під корою дерев розвиваються присоски, за допомогою яких ця рослина висмоктує поживні речовини з рослини-хазяїна. Омела має шкірясті товсті вічнозелені листки, цілокраї, голі, супротивні. Квітки в неї непомітні, одностатеві, розміщені по три — шість у розвилках гілок. Омела — рослина дводомна.

Ягодоподібні білі кулясті плоди її рхоце поїдають птахи. Очищаючи на гілках дерев дзьоби, вони залишають на корі насінини омели, що приклеюються до кори й проростають.

Омела біла здавна відома як лікарська рослина. З гілок та листків її готують відвари, екстракти, що використовуються для лікування різних хвороб.

ОСОКА ВОЛОСИСТА.
ОСОКА ВОЛОСИСТАЯ.
CAREX PILOSA SCOP.

Родина осокові

У тінистих широколистих лісах осока волосиста часто утворює суцільні зарості. Її темно-зелені, м'якоопушені, довгі, пониклі листки неначе оксамитовим килимом укривають ґрунт під дубами, грабами, кленами та іншими деревами.

Осока волосиста — багаторічна рослина 20—60 см заввишки з тонким повзучим кореневищем, від якого відростають прямостоячі гладенькі стебла при основі з лусковидними темно-пурпуровими піхвами. Листки широкі, лінійні, по краю та з нижнього боку волосисті. Квітки дрібні, невизначні, одностатеві, зібрані окремо у маточкові та тичинкові колоски. Маточкові квітки складаються з покривної луски та однієї маточки з трьома приймочками. Тичинкові також мають покривну луску та три тичинки. Рослина запилюється вітром. Плід — горішок, що знаходиться всередині так званого мішечка.

Осока волосиста — характерний представник осок, що ростуть у свіжих та вологих лісах. Зарості її декоративні й можуть прикрасити затінені місця парків, скверів.

ОЧИТОК ІДКИЙ.
ОЧИТОК ЕДКИЙ.
SEDUM ACRE L.

Родина товстолисті

Ця своєрідна рослина 5—15 см заввишки з дрібненькими м'ясистими листочками та золотистими квіточками росте на пісках, у розріджених сухих соснових лісах. Вона світлолюбна, посухостійка.

Від повзучого розгалуженого кореневища очитка відростає по кілька стебел, густо вкритих листками. Незвичайно виглядають ці листки — товсті, соковиті, яйцевидно-циліндричної форми, сидячі, зверху опуклі, розташовані на стеблі густочерепичасто. Квітки в очитка маленькі, з п'ятичленною оцвітиною, поодинокі або по два — п'ять у верхівкових колосовидних суцвіттях. Цвіте очиток у травні — липні, запилюється комахами. Плід складний, утворений блідо-жовтими листянками, що зірчасто розходяться.

Очиток їдкий — характерний представник так званих ксерофітних рослин, тобто таких, що добре пристосовані до життя в посушливих умовах. Добрий медонос. Відомий і як лікарська та декоративна килимова рослина, що може добре прикрасити клумби, бордюри, альпійські гірки, посушливі піщані місця тощо.

ПЕРВОЦВІТ ВЕСНЯНИЙ.
ПЕРВОЦВЕТ ВЕСЕННИЙ.
PRIMULA VERIS L.

Родина первоцвіті

Навесні мішані ліси, чагарники та галявини прикрашають граціозні рослинки первоцвіту весняного, що поодинокі ростуть серед трав'яного покриву. Безлисті квітконосні стебла їх увінчані зонтиковидними суцвіттями, листки зібрані в прикореневу розетку. Оригінальну будову мають і листки, і квітки цієї рослини. Листки досить великі, довгасто-яйцевидні, з зарубчато-виїмчастим краєм, зморшкуваті. Квітки пониклі, з блідо-зеленою, здутою при плодах чашечкою, з яскраво-жовтим ліквидним віночком. У квіток цікаве пристосування до перехресного запилення: одні з них мають коротку маточку і довші тичинки, інші — навпаки. Відвідавши квітку з довгими тичинками, комаха вимазується пилком, а потрапивши на квітку з довгою маточкою, торкається пилком її приймочки.

Первоцвіт весняний ціниться як важлива лікарська рослина. З лікувальною метою використовують кореневища, листки та квітки. Первоцвіт багатий на вітаміни; з нього можна готувати салати, супи, борщі. Добра медоносна і декоративна рослина.

ПЕРСТАЧ ПРЯМОСТОЯЧИЙ, КАЛГАН.
ЛАПЧАТКА ПРЯМОСТОЯЧАЯ.
POTENTILLA ERECTA RAUSCH.

Родина розові

Серед дернин біловуса, дрібних осок, куртинок чорниць у розріджених соснових та мішаних лісах, на згарищах, лісових луках часто зустрічається багаторічна рослина — перстач прямостоячий. Стебло його (15—30 см заввишки) відростає від товстого бульбисто потовщеного кореневища. Листки три- або п'ятипальчасті, чергові, квітки поодинокі, на довгих квітконіжках, мають по чотири ясно-жовтих пелюстки і багато величюнок та маточок. Цвіте у червні — вересні, запилюється комахами. Плід збірний, складається з багатьох горішкоподібних сім'янок.

Перстач прямостоячий — добре відома лікарська рослина, що здавна використовується для лікування багатьох хвороб. Для виготовлення ліків її збирають восени або рано навесні. У соснових та мішаних лісах часто зустрічаються перстач білий (*P. alba* L.) з білими та сріблястий (*P. argentea* L.) з жовтими квітками.

Бібліотечна книга

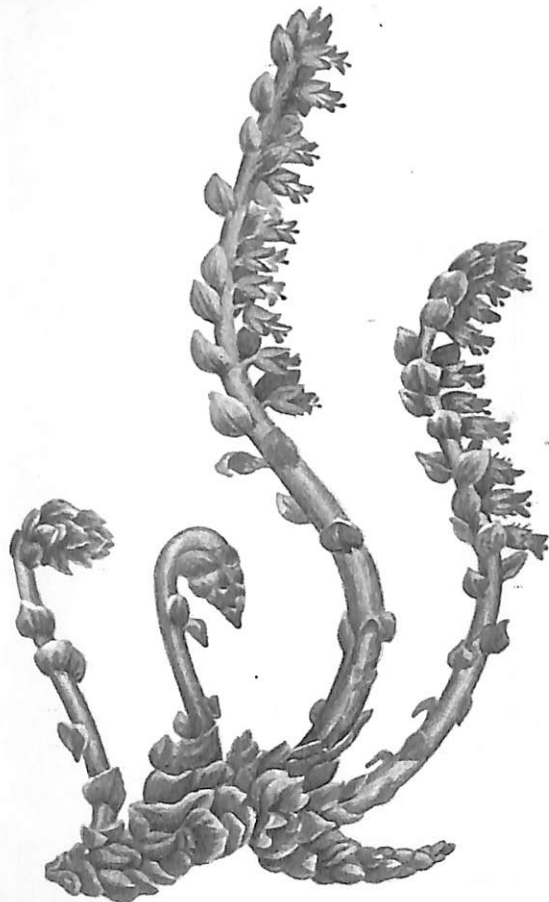
ПЕТРІВ ХРЕСТ ЛУСКАТИЙ.
ПЕТРОВ КРЕСТ ЧЕШУИЧАТЫЙ.
LATHRAEA SQUAMARIA L.

Родина ранникові

Напровесні у темних листяних лісах можна знайти цікаву паразитну рослину, м'ясисту, червонувато-білу, надзвичайно своєрідної будови. Це петрів хрест лускатий.

Від добре розгалуженого кореневища з білорожевими м'ясистими лусками відростає квітконосне стебло 8—25 см заввишки, вкрите лускуватими листками. Як і вся рослина, листки не мають хлорофілу. У верхній частині квітконосних пагонів квітки утворюють густі однобічні китицевидні суцвіття. Квітки досить великі, пониклі, з дзвониквидною оцвітинею, з чотирма тичинками та однією маточкою. Багаторічна тіньовитривала рослина, росте поодинокі, цвіте в квітні — травні, запилюється комахами, переважно джмелями. Плід — коробочка, яка містить дуже багато дрібних насінин, що розносяться вітром.

Петрів хрест паразитує на коренях листяних порід — граба, ліщини, бука, вільхи та ін. На кореневищах утворюється багато корінців-присосків, за допомогою яких рослина висмоктує з дерева-хазяїна поживні речовини. Петрів хрест — досить рідкісна рослина, тому знищувати його не слід.

ПЕЧИНОЧНИЦЯ ЗВИЧАЙНА.
ПЕРЕЛЕСКА БЛАГОРОДНАЯ.
HEPATIC A NOBILIS GARS.

Родина жовтцеві

У широколистих та мішаних лісах західних правобережних районів республіки напровесні зацвітає чудовими ніжно-голубими квітками печіночниця звичайна. Це невисока рослина (8—15 см заввишки) з добре розвиненими прикореневими листками, що відростають від товстого кореневища. Листки мають довгі черешки, трилопатеві, цілокраї, при основі серцевидні, за формою нагадують печінку тварин. Квітки поодинокі, з восьми-десятилистою оцвітиною, багатьма тичинками й маточками на довгих квітконіжках, що виходять з пазух лускоподібних листків кореневища. На ніч та в негоду квітки закриваються і поникають, що захищає пилок від вологи. Багаторічна тіньовитривала рослина цвіте в квітні — травні, запилюється комахами. Численні опушені плоди-сім'янки поширюються переважно мурашками. Печіночниця звичайна має декоративний вигляд і може прикрасити парки й лісопарки. Вирощувати її слід у затінених місцях ґрудами. Добре розмножується поділом кущика. У свіжому стані рослина отруйна. Потребує охорони.

ПІДСНІЖНИК ЗВИЧАЙНИЙ.
ПОДСНЕЖНИК ОБЫКНОВЕННЫЙ.
GALANTHUS NIVALIS L.

Родина амарилісові

Ще не встигне розтанути сніг у листяних лісах та по чагарниках правобережного Лісостепу, Полісся й Карпат, а вже зацвітає одна з перших весняних рослин — підсніжник звичайний.

Рослина має яйцевидну бурувату цибулину, з якої напровесні розвивається поодинокі прямостояче квітконосне стебло 8—15 см заввишки. На стеблі — два плоскі лінійні цілокраї супротивні листки. Квітконосне стебло несе одну білу пониклу квітку, яка має довгу квітконіжку і складається з шести пелюсток, шести тичинок та однієї маточки. Ефемероїдна рослина, цвіте у березні — квітні, запилюється комахами, переважно бджолами. Плід — коробочка з численним дрібним насінням.

Підсніжник, як одна з перших весняних рослин з гарними квітками, є об'єктом масового збирання. Часто разом з квітками виривають і цибулини, що призводить до знищення рослин. У багатьох місцях їх уже немає. Тому підсніжник перебуває під державною охороною і потребує особливої уваги. Він легко культивується в затінених місцях.

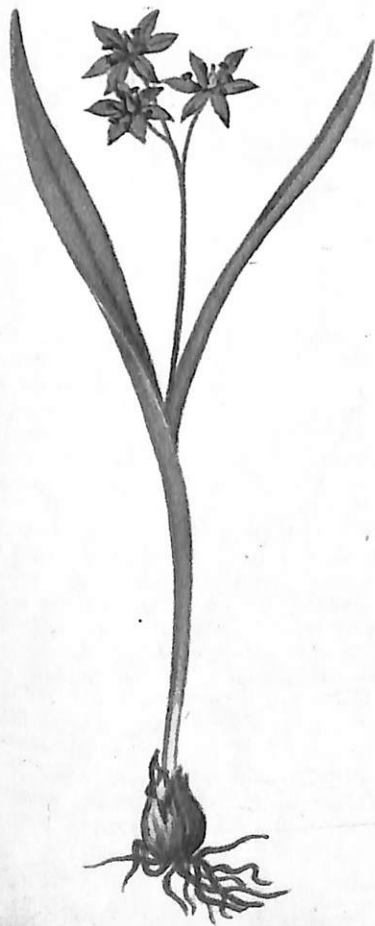

ПРОЛІСКА ДВОЛИСТА.
ПРОЛЕСКА ДВУЛИСТНАЯ.
SCILLA BIFOLIA L.

Родина лілійні

До ранньовесняних рослин належить і проліска дволиста, яка росте в листяних лісах. Вона має циліндричне голе квітконосне стебло 6—20 см заввишки, що відростає від підземної цибулини завбільшки з горіх ліщини. Два (три) прикореневих листки своїми піхвами охоплюють стебло до середини. Вони досить довгі, широколінійні, жолобчасті, з ковпачковидною верхівкою. Квітка має тендітну шестипелюсткову блакитну оцвітину та шість тичинок. Цвіте у березні — квітні, запилюється комахами. Плід — коробочка.

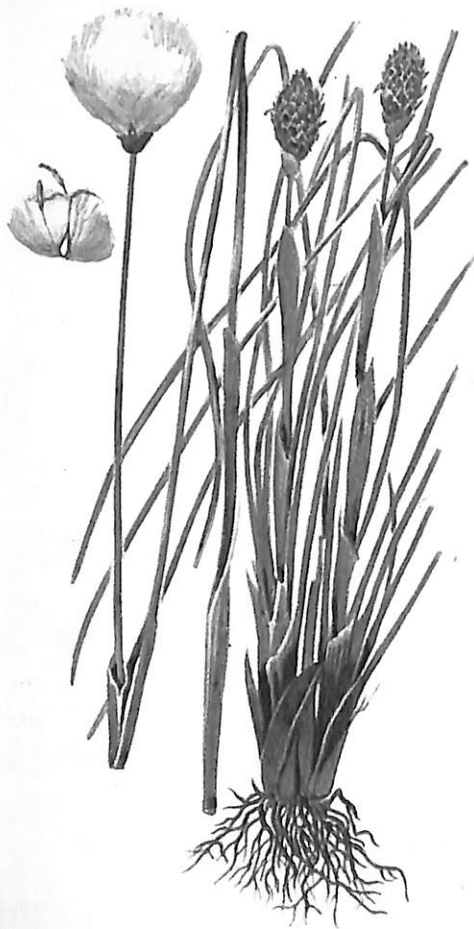
Проліска дволиста — типовий ефемероїд, що закінчує вегетацію до повного розвитку листя на деревах. Добрий ранньовесняний медонос, декоративна рослина. Її з успіхом можна вирощувати на багатих ґрунтах, у затінених місцях парків, лісопарків, скверів. Вона розмножується насінням та цибулинками. Проліска відома й як лікарська та фарбувальна рослина. У лісостепових та степових районах республіки, переважно на Лівобережжі, росте проліска поникла (*S. segna* Red.). Оскільки проліски масово збирають у весняні букети, вони потребують охорони.

ПУХІВКА ПІХВОВА.
ПУШИЦА ВЛАГАЛИЩНАЯ.
ERIOPHORUM VAGINATUM L.

Родина осокові

На лісових торфово-сфагнових болотах Полісся й Карпат між низенькими деревцями берези й сосни разом з кушиками журавлини, буяхів та інших рослин росте пухівка піхрова — багаторічна рослина 30—100 см заввишки, що утворює своєрідні чималі сіро-зелені купини. Її численні гладенькі тупотрикутні стебла несуть безлисті піхви. Листки прикореневі, довгі, жолобчасті, вузькі, по краях шорсткі, з червоними волокнистими піхвами. Цвіте пухівка в квітні — травні. Квітки невизначні, в поодиноких верхівкових овальних колосках. Їхня оцвітина має вигляд численних щетинок, які при плодах (горішках) розростаються і утворюють пучки білих волосків. У цей час ділянки з пухівкою здаються вкритими снігом. На трав'яно-мохових та трав'яних болотах республіки часто зростають інші види пухівок — вузьколиста (*E. angustifolium* Roth.) та широколиста (*E. latifolium* Hoppe).

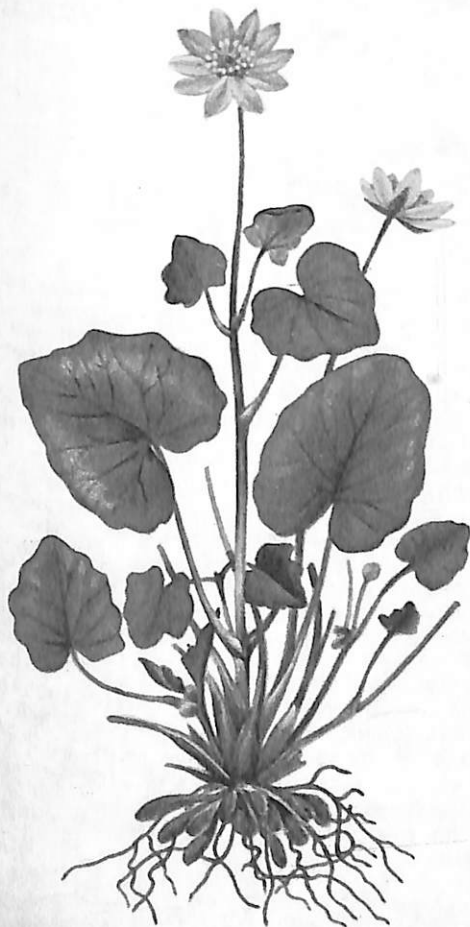
ПШІНКА ВЕСНЯНА.
ЧИСТЯК ВЕСЕННИЙ.
FICARIA VERNA HUDS.

Родина жовтцеві

У листяних лісах напровесні на тлі торішнього побурілого листа виділяється золотисто-жовтим килимом квітуча пшінка весняна.

Пшінка весняна 9—30 см заввишки, з висхідним стеблом, шишкуватими коренями. Її листки мають блискучу, неначе полаковану, світло-зелену округло-серцевидну пластинку; при основі черешків є видовжені білі виводкові брунечки. Квітки у пшінки розміщені по одній — дві на верхівці квітконосних пагонів, мають вісім — десять пелюсток та багато тичинок і маточок. При основі кожної пелюстки знаходиться маленька медова залозка, вкрита лусочкою. Плоди — дрібні сім'янки. Ефемероїдна рослина.

Пшінка весняна — гарна декоративна рослина. Вона ціниться і як ранньовесняний медонос та вітамінозна рослина, з листків якої готують салати, зелені борщі та супи. Проте в період цвітіння вона отруйна. Пшінка весняна добре розмножується вегетативно — поділом куців та виводковими бруньками. На жаль, пшінку, як і інші красивоквітучі лісові рослини, масово збирають у букети, що призводить до її знищення. Вона потребує охорони.

РОКИТНИК РУСЬКИЙ, ЗІНОВАТЬ РУСЬКА-
РАКИТНИК РУССКИЙ.
CYTISUS RUTHENICUS FISCH.

Родина бобові

У хвойних та мішаних лісах майже по всій території України часто зустрічається досить високий напівкущик (60—180 см) з золотисто-жовтими колосовидними суцвіт'ями та невеликими трійчастими листками — рокитник руський. У нього прямостоячі пагони з рідко розташованими черговими листками. Окремі листочки продовгуватобернено-яйцевидні, зісподу сріблясто-сірі від густого шовковистого опушення. Квітки мають типову метеликову оцвітину, пазушні, зібрані по два — п'ять у багатоквіткові суцвіття. Цвіте рокитник у травні — липні, запилюється комахами. Плід — лінійний притиснуто-волосистий біб.

Рокитник — пізньовесняний медонос. Відомий як лікарська та отруйна рослина. Отруйні властивості мають і надземні і підземні органи. Рокитник досить декоративний, довгоквітучий, невибагливий до ґрунту. Він може прикрасити парки та лісопарки, навіть там, де легкі піщані ґрунти.

РОСИЧКА КРУГЛОЛИСТА.
РОСЯНКА КРУГЛОЛИСТНАЯ.
DROSERA ROTUNDIFOLIA L.

Родина росичкові

У заболочених соснових лісах, на сфагно-
вих болотах Полісся можна знайти невеличку (10—25 см заввишки) рослину з
прямою стеблами та розеткою округлих довгочерешкових листків.
Квітконосні стебла її на верхівці несуть
дрібненькі квіточки, зібрані в нещільні малоквіткові однібічні китиці. Це росичка
круглолиста. Вона багаторічна, цвіте в
червні — серпні, запилюється комахами.
Плід — коробочка.

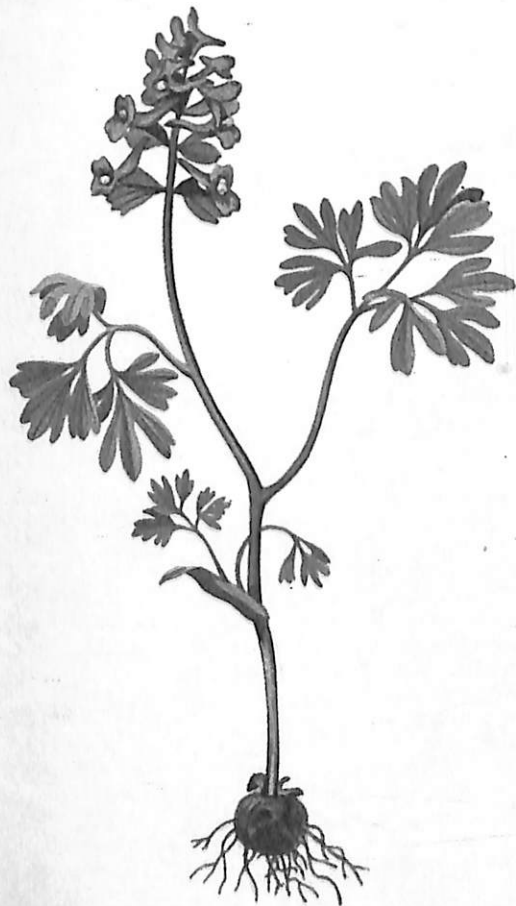
Росичка цікава тим, що «полює» на комах
за допомогою листочків, укритих численними червоними залозистими волосками.
Головки волосків виділяють клейку речовину, яка нагадує краплинки роси. Сідаючи
на поверхню листків, комахи прилипають до них і згодом гинуть. Залозисті волоски
виділяють речовину, схожу на шлунковий сік тварин, за допомогою якої здобич перетравлюється, і через кілька днів листок
знову готовий до «полювання». За цією властивістю росичку віднесено до комахоїдних рослин.

РЯСТ ПОРОЖНИСТИЙ.
ХОХЛАТКА ПОЛАЯ.
CORYDALIS CAVA SCHWEIGG. ET KÜRTE.

Родина макові

По-особливому прикрашає листяні ліси навесні ряст порожнистий, що вражає забарвленням квіток — від білих і кремових — до пурпурово-фіолетових і бузкових. Ряст порожнистий (10—30 см заввишки) закінчує вегетацію до облистнення деревних порід. З порожнистої підземної бульби виростає квітконосне стебло з двома ясно-зеленими двічі трійчастими листками та китицевидним верхівковим суцвіттям. Квітки в рясту своєрідної будови, зі шпоркою. Оцвітина подвійна, проте чашечка рано опадає, пелюсток чотири, тичинок дві. Цвіте ряст у березні — квітні, запилюється комахами з довгими хоботками. Плід — стручковидна коробочка. Ряст ціниться як ранньовесняний медонос та декоративна рослина. Він може прикрашати парки, лісопарки і сади. Рослину масово збирають у букети, часто вириваючи разом з бульбами. Це призводить до її знищення. Тому ряст потребує охорони. У листяних лісах зустрічається ще ряст Галлера (*C. halleri* Willd.).

САМОСИЛ ГАЙОВИЙ.
ДУБРОВНИК ОБЫКНОВЕННЫЙ.
TEUCRIUM CHAMAEDRIS L.

Родина губоцвіті

Майже по всій УРСР у соснових та мішаних лісах, по узліссях і галявинах часто зустрічається невисока запашна рослина (10—35 см заввишки) з верхівковим суцвіттям блідо-пурпурових квіток — самосил гайовий. У нього висхідне, при основі здерев'яніле, злегка пухнасте стебло з супротивно розміщеними листками. Листки довгасті, короткочерешкові, з надрізано-зрубчастим краєм. Квітки з п'ятичленною оцвітиною, одногубі, зібрані в пазушні двохшестиквіткові кільця, що утворюють китицевидне однобічне суцвіття. Ця багаторічна рослина цвіте у червні — липні, запилюється комахами. Плоди — розпадні горішки. Самосил гайовий відомий як літній медонос і лікарська рослина. Корені його дають жовту, коричневу й оранжеву фарби. Має декоративний вигляд, може прикрасити лісопарки, парки, сквери; придатний для альпійських гірок та бордюрів.

СОН ШИРОКОЛИСТИЙ.
ПРОСТРЕЛ ШИРОКОЛИСТНИЙ.
PULSATILLA LATIFOLIA RUPR.

Родина жовтцеві

Сон — одна з найпопулярніших ранньовесняних лісових рослин. Його великі дзвоничових та мішаних лісів.
Сон широколистий цвіте до розпускання листків. Як тільки розтане сніг, з товстого чорного кореневища починають відростати невисокі квітконосні стебла з поодинокими квітками на верхівці. Квітки надійно вкриті від весняних заморозків пухнастими листочками. Цвіте ця багаторічна світлолюбна рослина в квітні — травні, запилюється косяються у своєрідні пухнасті кульки, що складаються з багатьох сім'янок, які мають довгі пірчасті стовпчики. Листки з'являються після відцвітання рослини. Вони довгочерешкові, пальчаторозсічені, зібрані біля стебла у прикореневу розетку.
Сон ціниться як декоративна рослина, може прикрасити парки, лісопарки, сквери.
Рослина має лікарські та фарбувальні властивості. Масове збирання для букетів призвело до знищення сону в окремих місцевостях. Він потребує охорони.

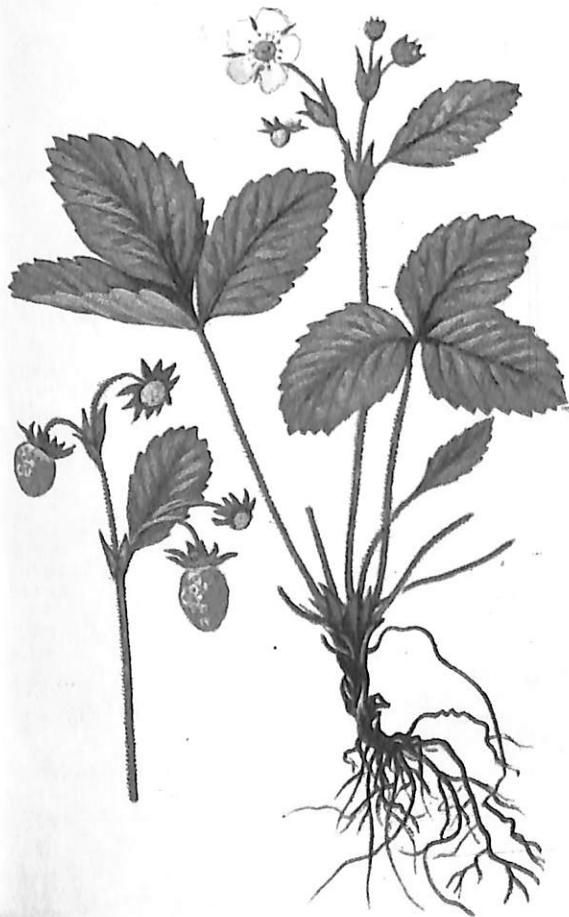
СУНИЦІ ЛІСОВІ.
ЗЕМЛЯНИКА ЛЕСНАЯ.
FRAGARIA VESCA L.

Родина розові

Навряд чи знайдеться серед рослин хвойних і мішаних лісів погулярніша рослина, ніж суниця лісова. Цілющі властивості її здавна широко використовуються в медицині.

Суниця лісова 30—50 см заввишки, з коротким кореневищем та довгими повзучими пагонами-вусами, що укорінюються в вузлах. Рослина має прямостоячі або висхідні опушені стебла та трійчасті прикореневі листки на довгих черешках. Нечисленні квітки з багатьма тичинками й маточками утворюють на кінці квітконосних пагонів щитковидні рідкі суцвіття. Цвіте рослина в травні, запилюється комахами. У червні — липні досягають її ягодоподібні яскраво-червоні плоди.

Плоди суниць лісових мають високу смакову якість, містять багато різних вітамінів. Це одні з найцінніших лісових ягід, які їдять свіжими й готують з них варення, джеми, соки, екстракти тощо. З лікувальною метою використовують плоди й листки суниць лісових. В зв'язку з масовим збиранням плодів рослина потребує бережливого використання та охорони.

ТОНКОНІГ ДІБРОВНИЙ.
МЯТЛИК ДУБРАВНИЙ.
POA NEMOROSA L.

Родина злакові

Нижні ажурні суцвіття тонконога дібровного надзвичайно гарні серед лісових трав. Цей злак, як і осока волосиста, яглиця звичайна, зеленчук, копитняк європейський, медунка темна та інші рослини, є характерною рослиною наших широколистих лісів.

Тонконіг дібровний досить тендітний, ясно-зелений, 35—80 см заввишки, утворює нещільні пухкі дернинки. Його прямостоячі тонкі стебла несуть вузьколінійні листки, пластинка яких відходить майже під прямим кутом. Дрібні невиразні квітки зібрані у дво-п'ятиквіткові зеленуваті колоски, що утворюють волотевидне суцвіття. Квітки цієї рослини, як і всіх злаків, складаються з двох квіткових лусок, трьох тичинок та однієї маточки з двома перистими приймочками. Цвіте тонконіг у червні — серпні, запилюється вітром. Плід — довгаста зернівка.

Тонконіг дібровний ціниться як добра кормова рослина. Він може прикрасити затінені місця парків, лісопарків та садів. Особливо декоративний, коли вирощувати суцільними групами.

ФІАЛКА ЗАПАШНА.
ФИАЛКА ДУШИСТАЯ.
VIOLA ODORATA L.

Родина фіалкові

Цю ніжну ранньовесняну рослину з темно-зеленими листками та синьо-фіолетовими запашними квітками часто зустрічаємо в широколистих лісах Полісся й Лісостепу УРСР. Завишки вона 5—15 см, має розетку прикореневих листків і повзучі пагони, товсте здерев'яніле кореневище, широкоовальні або нирковидні з серцевидною основою та городчастим краєм листки. Квітки зі шпоркою, в якій знаходиться нектар. Тіньовитривала рослина, цвіте у квітні — травні, запилюється комахами, що мають довгий хоботок. Плід — багатонасінна пухнаста коробочка.

Фіалка запашна ціниться як медонос і ефіроолійна рослина, що дає сировину для парфюмерної промисловості. Декоративна рослина, може прикрасити затінені місця парків, лісопарків і скверів; розмножується вегетативно: кореневищами та повзучими пагонами.

У листяних лісах часто зустрічаються фіалка дивна (*V. mirabilis L.*) і волосиста (*V. hirta L.*), у мішаних — собача (*V. canina L.*) та лісова (*V. sylvestris Lam.*). Всі види фіалок потребують охорони.

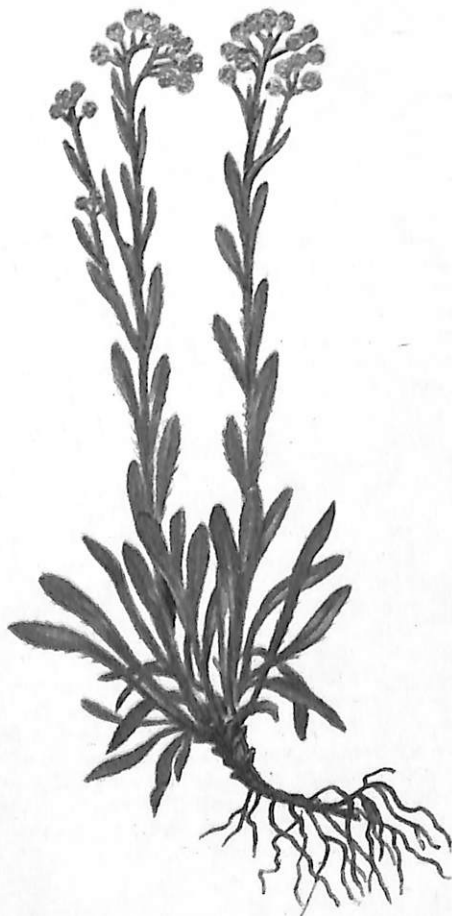
ЦМИН ПІЩАНИЙ.
ЦМИН ПЕСЧАНИЙ.
HELICHRYSUM ARENARIUM DC.

Родина складноцвіті

Посухостійкий невибагливий цмин піщаний своїми золотисто-жовтими суцвіттями прикрашає піщані місця, соснові ліси майже по всій УРСР.

Ця багаторічна рослина (15—30 см заввишки) з кількома стеблами, що відростають від міцного кореневища, добре захищена від зайвого випаровування вологи білопостистим опушенням. Листки у цмину цілісні, ланцетні або довгасті, сидячі, спіраль-но розташовані на стеблах. На верхівці стебел — щитковидне суцвіття з маленьких кошиків. Кошики мають півчасту солом'яно-жовту обгортку. Дрібнітькі квітки п'ятичленної будови, їх у кошику багато, крайові — маточкові, трубчато-нитковидні, середні — двостатеві, трубчасті. Цмин піщаний цвіте з липня до вересня, запилюється комахами. Плоди — сім'янки, мають чубок з білих волосків, за допомогою яких поширюються вітром.

Цмин — важлива лікарська рослина, що застосовується для лікування багатьох хвороб.

ЧЕВРЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ.
ТИМЬЯН ОБЫКНОВЕННЫЙ.
THYMUS SERPYLLUM L.

Родина губоцвіті

У соснових лісах, на піщаних місцях майже по всій території УРСР нерідко суцільними заростями зустрічається чебрець звичайний — приземкувата рослина 5—15 см заввишки, з багатьма пагонами, густо вкритими листям. Квітконосні стебла висхідні, безквіткові — повзучі. Листки дрібні, супротивні, овальні, цілокраї. Вони, як і квітки, мають приємний аромат, особливо відчутний, коли їх розтерти. Квітки дрібні, двогубі, з п'ятичленною оцвітиною, рожево-фіолетові, зібрані в щільні головчасті верхівкові суцвіття. Світлолюбна багаторічна рослина. Цвіте у травні — липні, запилюється комахами. Плід — розпадний горішок. Чебрець високо ціниться як лікарська рослина. Завдяки значному вмісту ефірної олії чебрець використовують у харчовій та парфюмерній промисловості. Листки його, зокрема, вживають як приправу до салатів, м'ясних та рибних страв, під час соління овочів тощо. Ефірна олія з чебрецю входить до складу кращих зубних паст. Чебрець — добрий літній медонос. Рослина придатна для декорування альпійських гірок, сухих сонячних місць.

ЧЕМЕРИЦЯ ЛОБЕЛІЄВА.
ЧЕМЕРИЦЯ ЛОБЕЛЯ.
VERATRUM LOBELIANUM BERNH.

Родина лілійні

Чемериця Лобелієва росте у вологих листяних лісах, вільшняках Полісся й Лісостепу. Вона має пряме товсте нерозгалужене стебло 50—160 см заввишки, що відростає від короткого товстого кореневища, густо вкрите великими цілокраїми листками з виразними дугувидними жилками. Широкоеліптичні, по черезно розміщені листки обхоплюють стебло, особливо в нижній частині. Квітки невиразні, середнього розміру, з шестичленною оцвітиною, жовтуватозеленуваті. Цвіте чемериця у червні — липні, запилюється комахами. Насіння утворюється у невеликих плодах — коробочках. Чемериця — дуже отруйна рослина. Є випадки смертельного отруєння тварин її листками та кореневищами. Відома і як лікарська рослина; з лікувальною метою використовують її кореневища можна використати для боротьби зі шкідниками садових та овочевих культур. Кореневища заготовляють восени.

Чемериця чорна (*V. nigrum* L.), що теж трапляється в лісах, відрізняється від чемериці Лобелієвої темно-червоною оцвітиною.

ЧОРНИЦЯ.
ЧЕРНИКА.
VACCINIUM MYRTILLUS L.

Родина брусничні

У вологих хвойних та мішаних лісах Полісся, Північного Лісостепу й Карпат часто зустрічаються майже чисті суцільні зарості чорниці. Це невисокий кущик (15—30 см заввишки) з довгим повзучим кореневищем, від якого відростають численні надземні пагони. Листки невеликі, яйцевидні, чергові, на зиму опадають. Квітки теж невеликі, кулясто-гличиковидні, зеленувато-білі, з відігнутими темними зубчиками по краю віночка. Вони пониклі, на коротких квітконіжках. Цвіте у квітні — травні, запилюється комахами. Плід — куляста чорна ягода з сизуватою поволокою.

Чорниця — цінна харчова та лікарська рослина. Ягоди її їдять свіжими, переробляють у харчовій та кондитерській промисловості, з них готують джеми, варення, компоти, сиропи, екстракти. Сік використовують для виготовлення різних напоїв та як харчовий барвник. Чорниця здавна відома як лікарська рослина. Висушені ягоди та листки її використовують для лікування різних хвороб. Потребує бережливого використання та охорони.

ЯГЛИЦЯ ЗВИЧАЙНА.
СЫТЬ ОБЫКНОВЕННАЯ.
AEGOPODIUM PODAGRARIA L.

Родина зонтичні

Яглиця звичайна — характерна рослина наших широколистих лісів, що часто під шатами дерев утворює суцільні зарості. Її велике розсічене листя є яскраво-зеленим фоном, на якому добре виділяються суцвіття з численних дрібненьких білих квіток. Багаторічна рослина з повзучим кореневищем, від якого відходить порожнисте стебло 50—100 см заввишки з кількома листками. Листки двічі трійчаторозсічені; прикореневі — на довгих черешках, стеблові — на коротких, розширених у піхву. Квітки мають п'ятичленну оцвітину, зібрані в численні зонтики, що разом утворюють складний зонтик. Цвіте рослина в травні, запилюється комахами. Плід — двосім'янка.

Яглицю звичайну, яка містить чимало вітамінів і молоді листки якої приємні на смак, можна споживати, зокрема, використовувати для приготування салатів, перших страв та як приправу. Яглиця — добрий медонос. Вона відома й як лікарська та кормова рослина, яку поїдає велика рогата худоба.

Ліс — наше національне багатство. Партія і Уряд вимагають по-господарському його використовувати, постійно дбати про примноження.

Юні друзі! Вивчайте лісові рослини. Беріть активну участь у вирощуванні лісів та їх охороні.

Показчики

**ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ
НАЗВ РОСЛИН**

Агалик-трава гірська 90
 Адокса мускусна 92
 Актея колосиста 94
 Анемона дібровна 96
 — жовтцева 96
 Багно звичайне 98
 Барбарис звичайний 18
 Барвінок малий 100
 Безщитник жіночий 82
 Береза бородавчата 20
 Віловус стиснутий 102
 Бруслина бородавчата 22
 — європейська 22
 Брусниця 104
 Бузина чорна 24
 Бук лісовий 26
 Буквиця лікарська 106
 Бульденеж 48
 Буяхи 28
 Валеріана лікарська 108
 Верба біла 30
 — козяча 30
 — ламка 30
 — попеляста 30
 — прутovidна 30
 Верес звичайний 110
 Веснівка дволиста 112
 Вільха клейка 32
 Вовчі ягоди звичайні 34
 — пахучі 34
 Вороняче око звичайне 114

В'яз гладенький 36
 Гадючий в'язолистий 116
 — шестипелюстковий 116
 Гвоздика Ворбаша 118
 — дельтовидна 118
 — несправжньорозчепірена 118
 — пишна 118
 Герань криваво-червона 120
 — Робертова 120
 Глід одноматочковий 38
 Глуха кропива біла 122
 — гладенька 122
 Гніздівка звичайна 124
 Горобина звичайна 40
 Граб звичайний 42
 Гравілат річковий 126
 Грушанка круглолиста 128
 — однобока 128
 Дерен справжній 50
 Давоники персиколисті 130
 Дікан зморшкуватий 78
 Дрік германський 132
 — красильний 132
 Дріоптерис чоловічий 84
 Дуб звичайний 44
 Жовтець повзучий 134

Жовтаниця черговолиста 136
 Жостір проносний 46
 Журавлина звичайна 138
 Звіробій звичайний 140
 Зеленчук жовтий 142
 Зимолюбка зонтична 128
 Зіновать руська 206
 Зірочник гайовий 144
 — злаковидний 144
 — лісовий 144
 Зозулин льон звичайний 76
 — волосистий 76
 — ялівцевий 76
 Золотушник звичайний 146
 Зубниця бульбиста 148
 — п'ятилиста 148
 Іван-чай 150
 Калган 192
 Калина звичайна 48
 Квасениця звичайна 153
 Кінський чашник черешковий 154
 Кизил 50
 Кладонія оленяча 74
 Клен звичайний 52
 — польовий 52
 — татарський 52
 — явір 52
 Конвалія звичайна 156
 Копитняк європейський 158
 Костриця борожниста 162
 — велетенська 162
 — овеча 162
 Костяниця-160
 Котачі лапки дводомні 164
 Крушина ламка 46
 Куничник наземний 166

Купина багатоквіткова 168
 — лікарська 168
 Лілія лісова 170
 Ліщина звичайна 56
 Ліпа серцелиста 54
 Лохина 28
 Малина 58
 Маренка запашна 172
 Материнка звичайна 174
 Медунка темна 176
 Модрица європейська 8
 Мучниця звичайна 178
 Нечуйвітер волохатенький 180
 Одинарник європейський 182
 Омела біла 184
 Орляк звичайний 86
 Осика 60
 Осока волосиста 186
 Очиток їдкий 188
 Первоцвіт весняний 190
 Перстач білий 192
 — прямостоячий 192
 — сріблястий 192
 Петрів хрест лускатий 194
 Печіночниця звичайна 196
 Підсніжник звичайний 198
 Плаун булавоподібний 88
 Плевроцій Шребера 78
 Проліска дволиста 200
 — поникла 200
 Пухляк вузьколиста 202
 — піхвова 202
 — широколиста 202
 Пішкіна весняна 204
 Рокитник руський 206
 Росичка круглолиста 208

Ряст Галлера 210
— порожнистий 210
Самосил гайовий 212
Смородина чорна 62
Сон широколистий 214
Сосна звичайна 10
Суниця лісові 216
Сфагнум загострений 80
— Магеллана 80
Терен звичайний 64
Тонколіг дівровий 218
Фіалка волосиста 220
— дивна 220
— запашна — 220
— лісова 220
— собача 220

Хаменерій вузьколистий 150
Цетрарія ісландська 74
Цмин піщаний 222
Чебрець звичайний 224
Чемериця Лобелієва 226
— чорна 226
Черемха звичайна 36
Чоловіча папороть 84
Чорниця 228
Шипшина собача 68
Яловець звичайний 16
Яглиця звичайна 230
Ялина європейська 12
Ялиця біла 14
Ясен звичайний 70

УКАЗАТЕЛЬ РУССКИХ НАЗВАНИЙ РАСТЕНИЙ

Адокса мускусная 92
Багульник болотный 98
Барвинок малый 100
Барбарис обыкновен. 18
Белоус торчащий 102
Береза бородавчатая 20
Бересклет бородавчатый 22
Боярышник однопестичный 38
Брусника 104
Бузина черная 24
Вук обыкновенный 26
Букашник горный 90
Буквица лекарств. 106
Валерьяна лекарственная 108
Вейник наземный 166
Вереск обыкновен. 110
Ветреница лютиковая 96
Волчегодник обыкновенный 34
Воронец колосовидный 94
Вороний глаз обыкновенный 114
Вяз гладкий 36
Гвоздика пышная 118
Герань кроваво-красная 120
Гнездовка Настоящая 124
Голубика 28
Граб обыкновенный 42
Гравилат речной 126
Грушанка круглолистная 128
Дикран морщинистый 78
Дрок красильный 132
Дуб обыкновенный 44
Дубровник обыкновенный 212
Душица обыкновен. 174
Ель обыкновенная 12
Жостер слабительный 46
Звездчатка ландцетовидная 144
Зверобой продырявленный 140
Зеленчук желтый 142
Земляника лесная 216
Золотарник обыкновенный 146
Зубянка клубненосная 148
Ива 30
Иван-чай узколистный 150
Калина обыкновенная 48
Кизил обыкновенный 50
Кислица обыкновен. 152
Кладония оленья 74
Клен остролистный 52
Клюква четырехлеп. 138

Копытен европейский 158
 Колокольчик персиколистный 130
 Костяника 160
 Кошачья лапка двудомная 164
 Кочедыжник женский 82
 Крушина слабительная 46
 Кукушкин лен обыкновенный 76
 Купена лекарств. 168
 Лабазник шестилепестный 116
 Ландыш майский 156
 Лапчатка прямостоячая 192
 Лещина обыкновенная 56
 Лилия лесная 170
 Липа сердцелистная 54
 Лиственница европейская 8
 Лютик ползучий 134
 Майник двулистный 112
 Малина обыкновенная 58
 Медуница неясная 176
 Можжевельник обыкновенный 16
 Мятлик дубравный 218
 Овсяница овечья 162
 Ольха клейкая 32
 Омела белая 184
 Орляк обыкновенный 86
 Осина 60
 Осока волосистая 186
 Первоцвет весенний 190
 Перелеска благородная 196
 Петров крест чешуйчатый 194
 Пихта белая 14

Плаун булавовидный 88
 Плеуроций Шребера 78
 Подснежник обыкновенный 198
 Пролеска двулистная 200
 Прострел широколистный 214
 Пушица влагалищная 202
 Ракитник русский 206
 Росянка круглолистная 208
 Рябина обыкновенная 40
 Седмичник европ. 182
 Селезеночник очереднолистный 136
 Смородина черная 62
 Сныть обыкновенная 230
 Сосна обыкновенная 10
 Сфагнум заостренный 80
 Терн колючий 64
 Тимьян обыкновен. 224
 Толокнянка обыкновенная 178
 Фиалка душистая 220
 Хохлатка полая 210
 Цетрария исландская 74
 Цмии песчаный 222
 Чемерица Лобеля 226
 Черемуха обыкновен. 66
 Черника 228
 Чесночница черешчатая 154
 Чистяк весенний 204
 Шиповник обыкновен. 68
 Щитовник мужской 84
 Ясень обыкновенный 70
 Ясменник душистый 172
 Яснотка белая 122
 Ястребинка волосистая 180

ЗМІСТ

Дерева і кущі	7
Трав'янисті рослини	73
Показчики	233
Показчик українських назв рослин	234
Указатель русских названий растений	237

Библиотечная серия

Ефим Яковлевич Елин

РАСТЕНИЯ НАШИХ ЛЕСОВ

(на украинском языке)

Издательство «Радянська школа» Государственного комитета Украинской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли.

Редактор *Н. І. Зайченко*

Літредатор *О. В. Коваль*

Художній редактор *І. О. Савчук*

Обкладинка художника *М. М. Усова*.

Малюнки художників *М. М. Усова і*

Н. К. Смаги.

Технічний редактор *Ж. А. Головіна*

Коректори *Л. С. Бобир і Л. П. Васильківська*.

Информ. бланк № 1302

Здано до набору 19.04. 78. Підписано до друку 29.11. 78. ВФ 10863. Формат 70 × 108/64. Папір офсетний №1. Гарнітура шкільна. Спосіб друку офсетний. Умовн. арк. 5,25 + 0,0875 форзац. Обл.-видавн. арк. 5,76 + 0,16 форзац. Тираж 40 000. Видавн. № 25727. Зам. № 8—1187. Ціна 60 к.

Видавництво «Радянська школа» Державного комітету Української РСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі, 252053. Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5. Темплан 1979 р.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, 252057, Київ-57, вул. Довженка, 3.

